

Hizkuntzen Erabileraren
Kale-Neurketa. Euskal Herria,
2016

EMAITZA NAGUSIEN TXOSTENA

Olatz Altuna Zumeta

Soziolinguistika Klusterra

Hizkuntzen Erabileraren Kale-Neurketaren zuzendaria

o.altuna@soziolinguistika.eus

Txosten honetan aurkezten dira Hizkuntzen Erabileraren Kale Neurketaren emaitza nagusiak. 2016an egindakoa ikerketa honen zazpigarren edizioa da. Kale Neurketak hizkuntzen presentzia kuantifikatzen du kalean entzundako elkarrizketa informalak behatuz. Datu-bilketa zabalak aukera ematen du Euskal Herri mailako, lurraldeetako eta hiriburuetakoa emaitzak ezagutzeko; baita adinaren, sexuaren eta haurren presentziaren eragina aztertzeko ere.

IKERKETAREN IBILBIDEA

I

- Hizkuntzen Erabileraren Kale-Neurketa **ibilbide luzeko ikerketan lan zabala** da, Siadecoren eta Euskal Kultur Batzordearen –EKB– eskutik 1989an abiatu, eta 2001etik Soziolinguistika Klusterrak egiten duena.
- **Ikerketak hizkuntzen presentzia kuantifikatzen du, kalean entzundako elkarrizketa informalak behatuz.** “Zenbat erabiltzen da euskara kalean?”, galdera horri erantzuten dio ikerketak.
- Neurtzaileek ez dute interferentziarik eragiten, alegia, hiztunari ezer galdetu gabe, norbanakoaren **subjektibotasuna albo batera utziz**, entzun eta elkarrizketaren hizkuntza jasotzen da, solaskideen adina, sexua eta haurren parte-hartzearen informazioarekin batera.
- Neurketaren I. edizioa 1989an egin zen, eta azkena, VII.a, 2016an burutu da. **Hogeita zazpi urtetan zazpi argazki atera zaizkio euskararen erabilerari Euskal Herri osoan.**
- Euskal Herrian bertan sortua da metodologia¹, eta zazpi edizioetako eskarmentuak **metodologia aski kontsolidatzea** ahalbidetu digu.
- Gaur egun, **ezinbesteko erreferentzia da euskararen bizi-indarra ebaluatzeko.**

LANDA-LANA

I

VII. Neurketa honetan Euskal Herri osoko 144 udalerritan egin da neurketa, eta 187.635 elkarrizketaren nahiz 515.260 solaskideren informazioa bildu da².

- Jasotako datuen bolumen handi horrek bermatzen ditu fidagarritasun estatistikorako baldintzak. Udalerriez haragoko emaitzak lortzeko (lurraldeka, Euskal Herria...) hainbat kalkulu estatistiko egin dira³. **Lagin-akatsa %95eko konfiantza-mailarekin, $p=q$ (%50/%50) dela, $\pm 0,3$ koa da.**

**VII. Neurketan
Euskal Herri
osoko 144
udalerritan egin
da neurketa, eta
187.635
elkarrizketaren
nahiz 515.260
solaskideren
informazioa
bildu da.**

**Lehen kale-
neurketa egin
zenetik, hogeita
zazpi urteetan,
1,8 puntu egin du
gora euskararen
erabilerak. Duela
hamar urtetik
hona euskararen
kale-erabilera
apaldu egin da.**

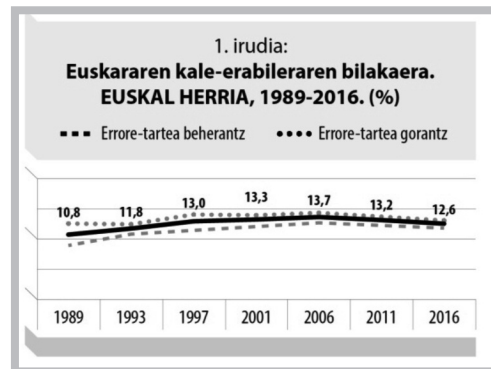
LAGUNTZAK

Ikerketa honek erakunde hauek izan ditu finantzatzaile: Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila, Nafarroako Gobernuko Euskararen Nafar Institutua – Euskarabidea, Arabako Foru Aldundia, Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilboko Udala, Donostiako Udala, Iruñeko Udala, Gasteizko Udala eta beste 36 udal.

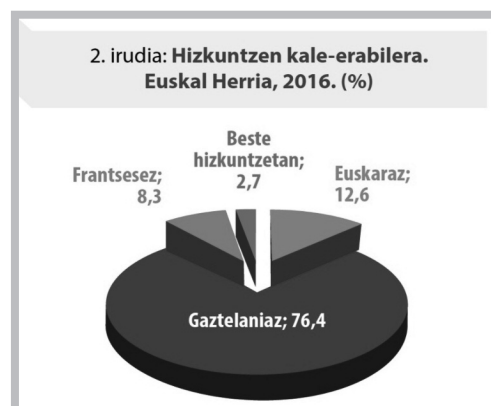
EMAITZA NAGUSIAK

EUSKARAREN KALE-ERABILERA APALDU EGIN DA EUSKAL HERRIAN AZKEN HAMAR URTEETAN

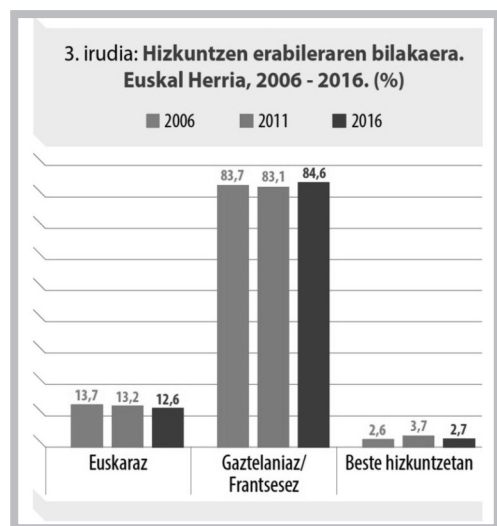
Lehen kale-neurketa egin zenetik, hogeita zazpi urteetan, 1,8 puntu egin du gora euskararen erabilerak. Hasiera hartan, 1989an, %10,8ko erabilera jaso zen. Baina, **duela hamar urtetik hona euskararen kale-erabilera apaldu egin da.**

2016ko udazkenean burututako kale-neurketan euskararen erabilera %12,6koa izan da⁴; gaztelaniaren erabilera %76,4koa, frantsesaren erabilera %8,3koa eta beste hizkuntzen erabilera %2,7koa.

Beste hizkuntzen kale-erabilerak azken bost urteotan behera egin du, eta duela hamar urte jasotako erabilera-maila bera jaso dugu⁵. Hala, bosturteko honetan euskara, gaztelania eta frantsesa⁶ ez diren hizkuntzen erabilera %3,7tik %2,7ra igaro da.

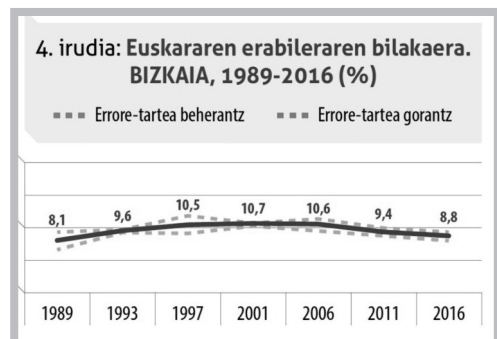
**Gipuzkoan
hogeita bi urtean
goranzko joera
nabarmendu da,
baina azken
bosturtekoan
atzera egin du
erabilerak.**

ARGI-ITZALAK LURRALDEKA

Gipuzkoan jaso dugu erabilera-mailarik altuena, %31,1; Bizkaian %8,8; Nafarroan %6,7, Ipar Euskal Herrian %5,3, eta azkenik, gutxien erabiltzen den lurraldea Araba da, %4,6ko erabilerarekin.

Bizkaian

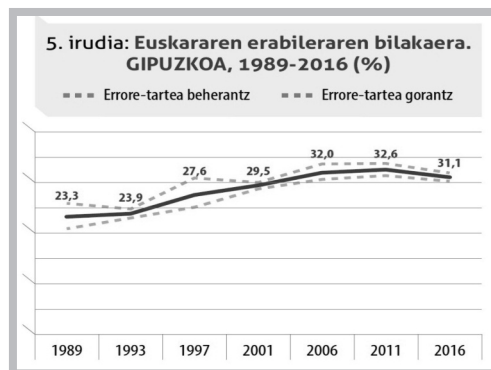
1997tik 2006ra bitarte erabilera-indizea egonkor zegoen, ez atzera ez aurrera, **baina azken hamar urteetan behera egin du.**

**Araban orain
arte jasotako
emaitzarik
onenaren parera
iritsi da. Eta
Nafarroan,
urteetako egoera
egonkorretik
goranzko joerara
igaro da azken
bost urteotan.**

Gipuzkoan⁷

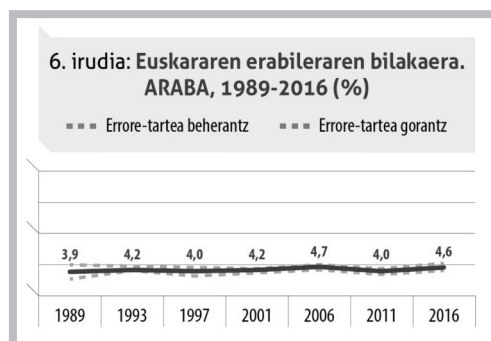
Gipuzkoan hogeita bi urtean goranzko joera nabarmendu da, baina **azken bosturtekoan atzera egin du erabilerak**, 1,5 puntu.

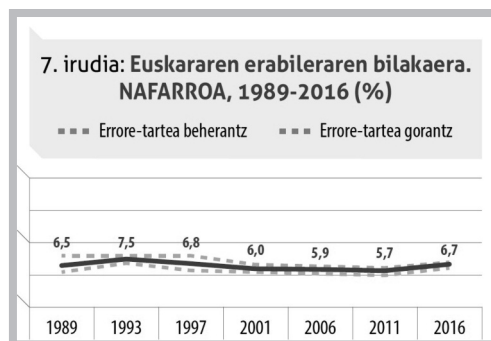
Nafarroan eta Araban

Azken bost urteotan gora egin du euskararen kale-erabilerak Araban eta Nafarroan, batez ere Nafarroan.

— Araban orain arte jasotako emaitzarik onenaren parera iritsi da.

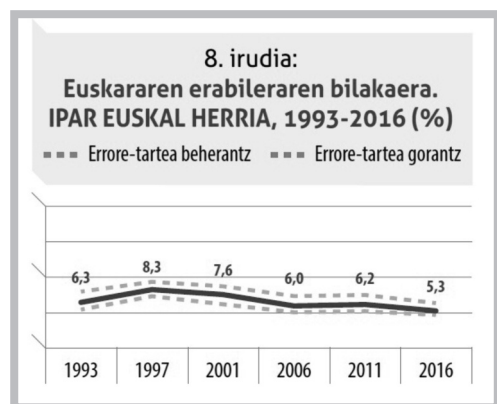

— Eta Nafarroan, urteetako egoera egonkorretik goranzko joerara igaro da azken bost urteotan.

*Ipar Euskal Herrian*⁸

Ipar Euskal Herrian 1997tik beheranzko joera etenik gabea da. Inoizko erabilera-indizerik baxuena jaso dugu.

HEGO EUSKAL HERRIKO LAU EREMU SOZIOLINGUISTIKOEN BILAKAERA

Bi ohar:

- Euskararen ezagutzaren arabera lau eremu soziolinguistikoen datuak 1993az geroztik ditugu, hogeita hiru urteko bilakaera azter dezakegu, beraz.
- Eremu soziolinguistikoen multzokatzea 2001eko zentsuko euskararen ezagutzaren arabera egin da.

Hego Euskal Herriko biztanle gehienak euskararen ezagutza %25 baino txikiagoa den eremuan bizi dira. Eremu horretan zein ezagutza %25 eta %50 bitartekoa den eremuan, erabilerak bere horretan dirau 2011tik hona. Aurretik, 2006tik, bi eremuetan behera egin zuen erabilerak.

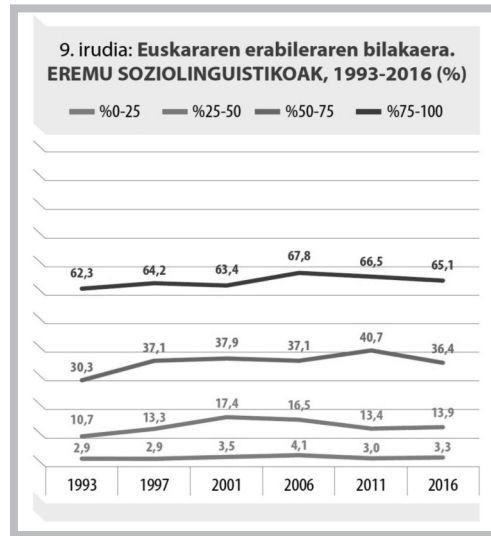
Aldiz, gainontzeko bi eremuetan, hau da, euskararen ezagutza %50-75eko tartean dagoenean eta %75etik gorakoan atzerakada gertatu da.

Beraz, Hego Euskal Herrian, oro har euskararen **ezagutza gutxiagoko eremuetan euskararen erabilera egonkor dago, eta ezagutza gehiagoko eremuetan atzera egin du.**

Ezagutza gutxiagoko eremuetan euskararen erabilera egonkor dago, eta ezagutza gehiagoko eremuetan atzera egin du.

Ipar Euskal Herrian, ezagutza gutxiagoko eremuetan euskararen erabilerak jaitsiera izan du. Ezagutza altueneko eremuan, berriz, euskararen erabilerak gora egin du.

**Bilbon eta
Baionan beste
hizkuntzak
euskara baino
gehiago
erabiltzen dira.**

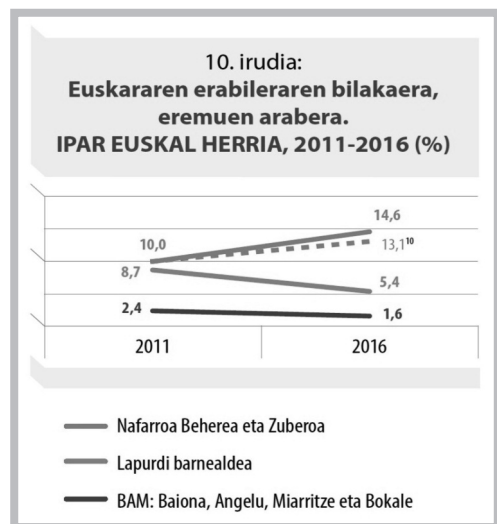

IPAR EUSKAL HERRIKO HIRU EREMUEN BILAKAERA: BAM, Lapurdi barnealdea eta Nafarroa Beherea-Zuberoa

Ipar Euskal Herrian ez dugu herriz herriko daturik euskararen ezagutzari dagokionez. Horregatik, Inkesta Soziolinguistikoak sailkatzen dituen hiru eremuak baliatu ditugu Ipar Euskal Herriko errealitate soziolinguistikoa gertuagotik ezagutzeko:

- BAM (Baiona, Angelu, Miarritze eta Bokale): %8ko elebidun kopurua⁹. Euskararen erabilera baxuena sumatu dugu eremu honetan, azken bosturteko 0,8 puntuko jaitsierarekin.
- Lapurdi barnealdea: %25eko elebidun kopurua⁹. 3,3 puntuko jaitsiera izan du euskararen erabilerak eremu honetan azken bost urtean.
- Nafarroa Beherea-Zuberoa: %50eko elebidun kopurua⁹. Euskara gehien entzun dugun eremua da. Azken bost urtean igoera sumatu da¹⁰.

Ipar Euskal Herrian, ezagutza gutxiagoko eremuetan euskararen erabilerak jaitsiera izan du. Ezagutza altueneko eremuan, berriz, euskararen erabilerak gora egin du.

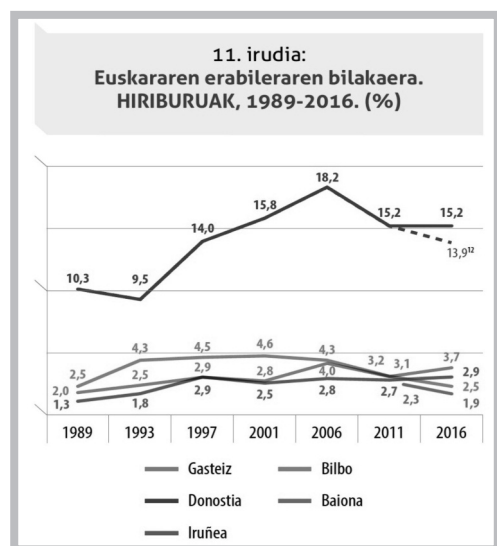
Zenbat eta gazteago, orduan eta gehiago erabiltzen da euskara.

Euskal Herri mailan, azken hamar urteotan adin-talde guztietan atzerakada gertatu da.

HIRIBURUAK¹¹

Hiriburuetako euskararen kale-erabilerak beren lurraldeetako joera bera izan du, Iruñean izan ezik.

- Iruñean erabilera **bere horretan** dago 1997az geroztik, %2,5-2,9ren inguruan.
- Duela bost urtetik hona, **Gasteizen** gertatu da **kale-erabileraren igoerarik nabarmenena**, 0,6ko igoera izan bada ere.
 - Donostian 1989tik hona ia bost puntu egin du gora erabilerak. Baina, azken hamar urteotan atzera egiten ari da kale-erabilera.¹²
 - **Bilboko** erabilerak behera egin du azken hamabost urteetan.
 - **Baionan** erabilera apaldu egin da 2011tik hona.

Nafarroan eta Araban, azken neurketan, gora egin du adin-tarte guztietan.

Baionan, gaur egun, euskararen erabilera gaztelaniaren erabilera bezainbestekoa da.

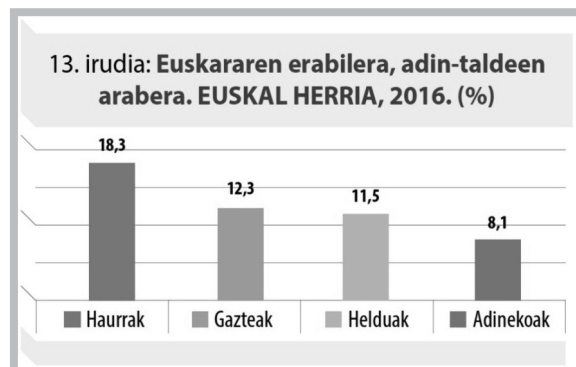
Euskararen erabilera eta gaztelania eta frantsesa ez diren beste hizkuntzen erabilera alderaketa hiriburuetan:

- **Bilbon eta Baionan beste hizkuntzak euskara baino gehiago erabiltzen dira.**
- **Gasteizen eta Iruñean euskararen zein beste hizkuntzen erabilera ehunekoa antzekoa da.**

EUSKAL HERRIAN ZENBAT ETA GAZTEAGO, ORDUAN ETA GEHIAGO ERABILTZEN DA EUSKARA

Lau adin-talde bereizi dira: haurrak (2 eta 14 urte bitartekoak), gazteak (15 eta 24 urte bitartekoak), helduak (25 eta 64 urte bitartekoak), eta adinekoak (65 urtetik gorakoak).

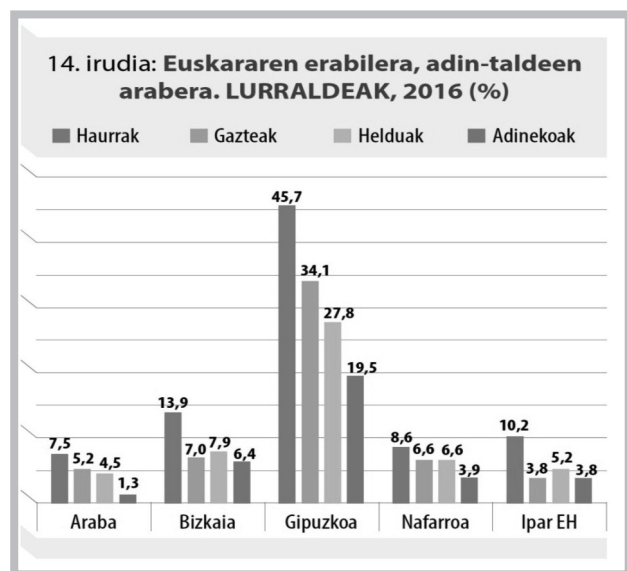
Adin-taldeak gehien hitz egiten dutenetik gutxien hitz egiten dutenera ordenatzen baditugu, haurrak daude lehen tokian (%18,3), gero gazteak (%12,3), helduak (%11,5) eta, azkenik, adinekoak (%8,1).

Lehenengo kale-neurketa egin zenean, 1989an, egoera desberdina zen: haurren artean jaso genuen erabilera-mailarik altuena, baina bigarrenaz adinekoen erabilera genuen, ondoren helduena, eta azkenik gazteena.

Zenbat eta gazteago, orduan eta gehiago erabiltzen da euskara. Hori gertatzen da Araban, Gipuzkoan, eta oro har Euskal Herrian.

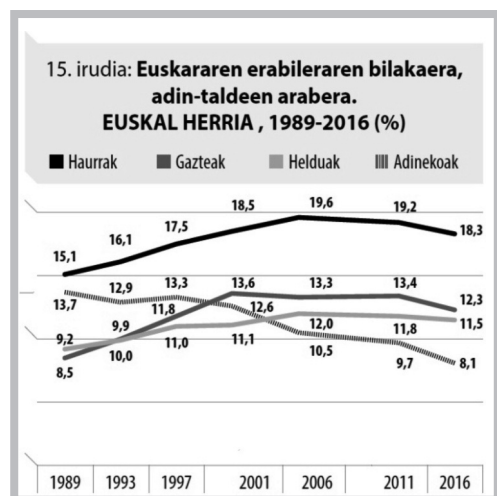
- **Nafarroan gazteek eta helduek erabilera bera dute.**
- **Bizkaian eta Ipar Euskal Herrian, berriz, gazteen euskararen erabilera helduena baino baxuagoa da.** Eta, Ipar Euskal Herrian gazteen erabilera adinekoen parekoa da.

Emakumezkoek gehiago egiten dute euskaraz gizonezkoek baino adin-talde guztietan, adinekoetan izan ezik.

— Hogeita zazpi urteko bilakaera (1989tik 2016ra), haurren, gazteen eta helduen erabilerak gora egin du. Adinekoen, berriz, erabilerak etengabeko beherakada izan du.

— Baina azken hamar urteotan adin-talde guztietan atzerakada gertatu da.

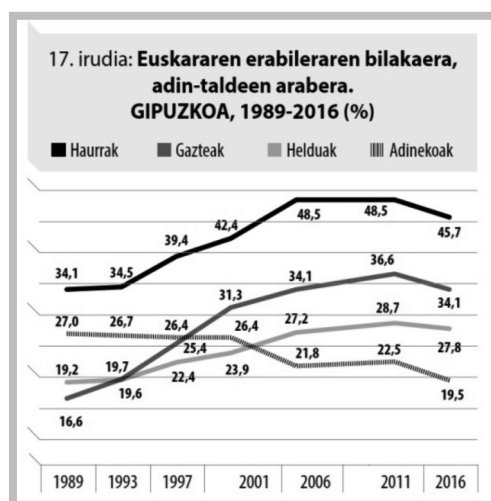

Euskal Herriko bi joera nagusi horiek gertatu dira Bizkaian, baina haur eta helduen euskararen erabilera egonkor dago azken bosturtekoan.

Ipar Euskal Herrian, helduetan gizonezkoen erabilera altuagoa zen emakumezkoena baino. 2016an joera aldaketa sumatu da, emakumezkoek gehiago baitarabilte euskara.

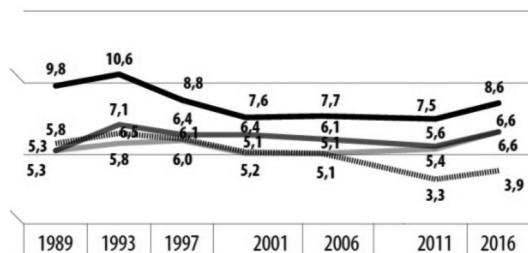
Gipuzkoan joera bera gertatu da, baina beranduago heldu da adin-talde guztietako erabileraren jaitsiera hori, 2011tik aurrera hain zuzen.

Nafarroan eta Araban, 2001etik 2011ra haur, gazte eta helduen erabilera ez aurrera ez atzera zegoen. Azken neurketan, ordea, gora egin du adin-tarte guztietan. Salbuespena Arabako adinekoetan gertatu da, erabilera oraindik ere egonkor baitago, eta baita gazteetan ere, zertxobait behera egin baitu erabilerak.

18. irudia: **Euskararen erabileraren bilakaera, adin-taldeen arabera. NAFARROA, 1989-2016 (%)**

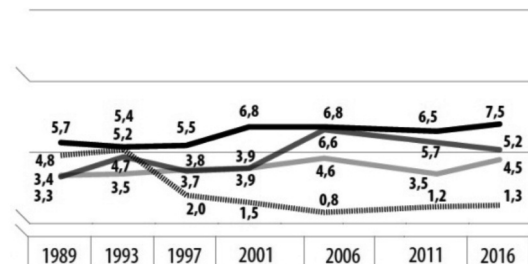
■ Haurrak ■ Gazteak ■ Helduak ■ Adinekoak

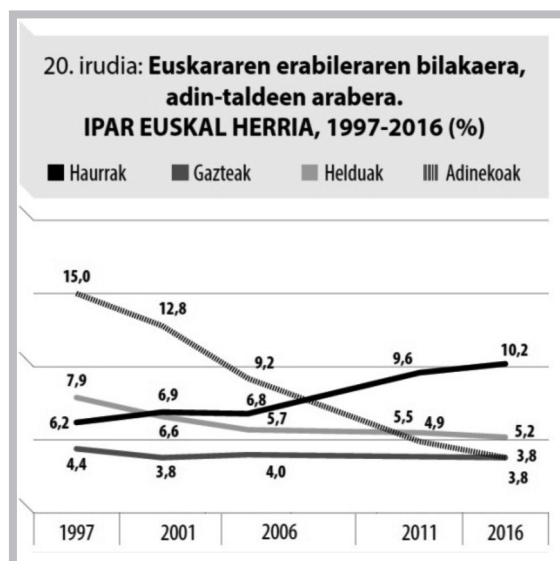
Erabilera daturik altuenak haurrak eta nagusiak elkarrekin daudenean jasotzen dira. Baxuenak, berriz, nagusiak haurren presentziarik gabe ari direla behatu ditugu.

19. irudia: **Euskararen erabileraren bilakaera, adin-taldeen arabera. ARABA, 1989-2016 (%)**

■ Haurrak ■ Gazteak ■ Helduak ■ Adinekoak

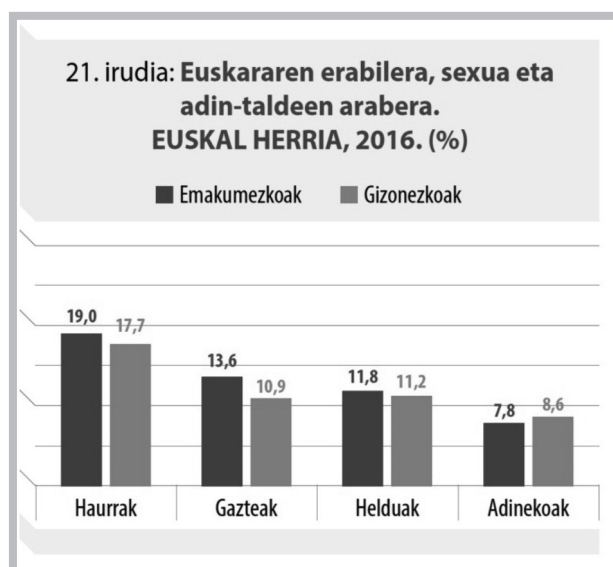

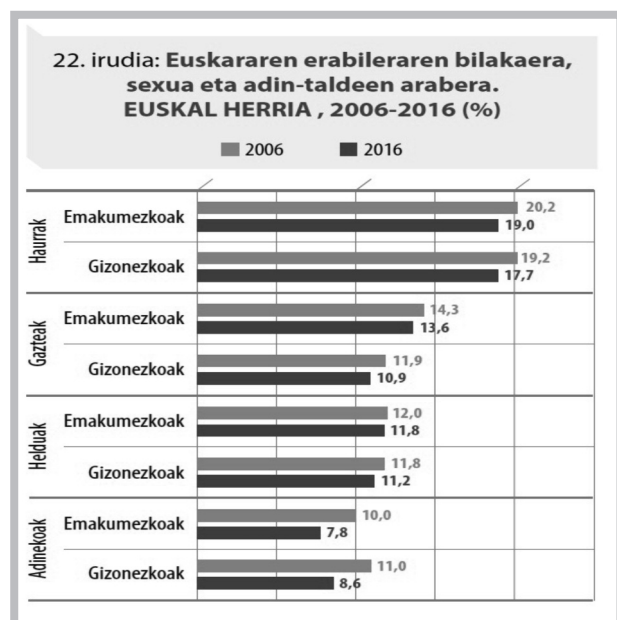
Ipar Euskal Herrian nabarmentzekoa da haurren erabilera 2006tik datorren goranzko joerari eutsi diola, duela hamar urte baino erabilera-indize altuagoa jaso dugu. Gazteen eta helduen erabilerekin bere horretan dira 2001etik, eta adinekoen erabilera behera egin du edizioz edizio.

EMAKUMEZKO HAUR, GAZTE ZEIN HELDUEK EUSKARA GEHIAGO ERABILTZEN DUTE

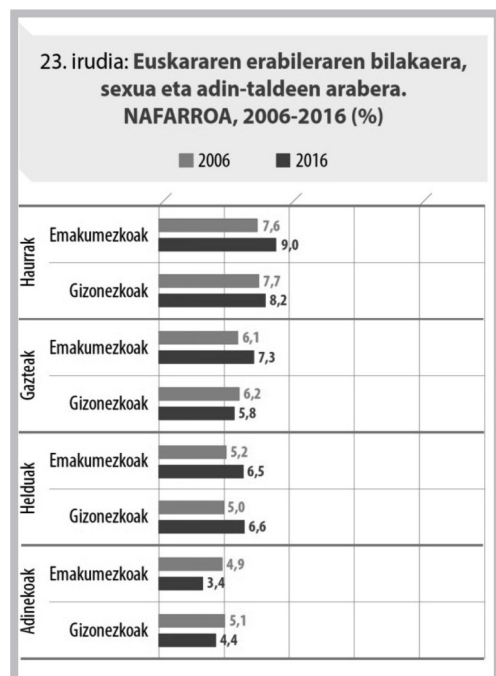
Emakumezkoek gehiago egiten dute euskaraz gizonezkoek baino adin-talde guztietan, adinekoetan izan ezik.

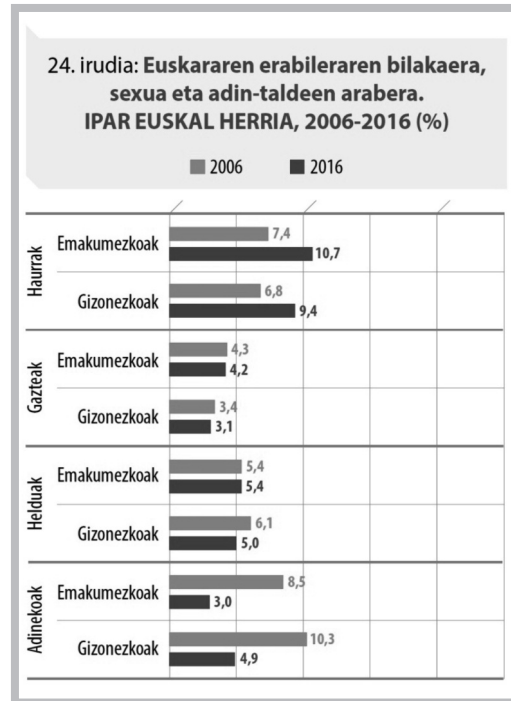
Nafarroan eta Ipar Euskal Herrian ere atzeman da emakumezkoek gehiago egitearen portaera lehen aldiz.

— **Nafarroan**, parez pare zegoen emakumezkoen eta gizonezkoen erabilera adin-talde guztietan. 2016an berriz, batez ere haur eta gazteetan, emakumezkoen erabilera altuagoa sumatu dugu. Helduen kasuan, ez dago alderik emakumezkoen zein gizonezkoen artean.

**Haurren artean
Bizkaian eta
Gipuzkoan
behera egin du
erabilerak;
Iparraldean gora,
eta Araban eta
Nafarroan bere
horretan
mantendu da.**

Iparraldean, helduetan gizonezkoen erabilera altuagoa zen emakumezkoena baino. 2016an joera aldaketa sumatu da, emakumezkoek gehiago baitarabilte euskara.

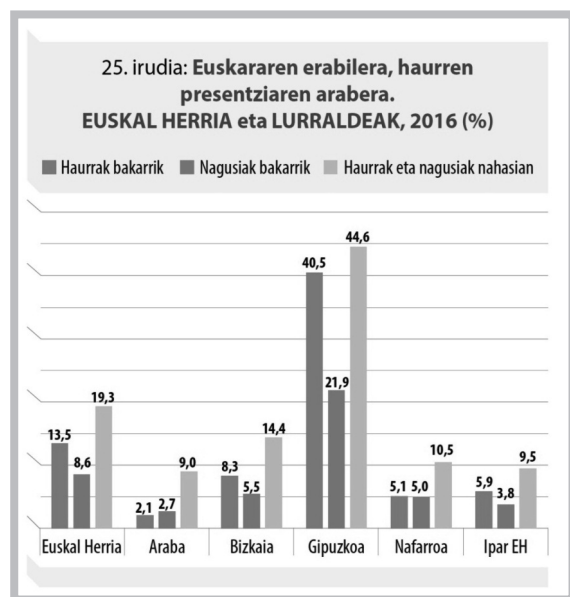
Hala bada, lurralde guztietara zabaldurik, dagoeneko portaera orokorra da.

HAURREN PRESENTZIA, ERAGIN HANDIKO ALDAGAIA EUSKARAREN KALE-ERABILERAN

Ondorengoa da joera orokorra:

- Erabilera daturik altuenak haurrak eta nagusiak¹³ elkarrekin daudenean jasotzen dira.
- Tarteko erabilera datuak haurren artean osatutako elkarrizketetan daude.
- Erabilera daturik baxuenak, berriz, nagusiak haurren presentziarik gabe ari direla behatu ditugu.

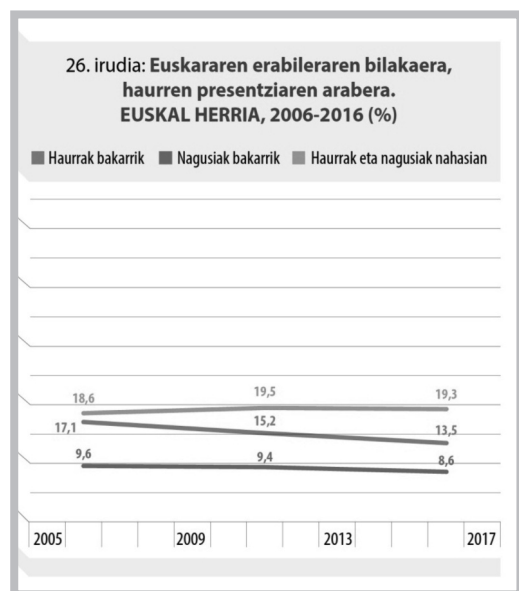
Salbuespena Araba eta Nafarroa dira. Bi lurralde hauetan ez dago estatistikoki esanguratsua den alderik haurren arteko (nagusirik gabe) zein nagusien arteko (haurrik gabe) erabilera datuetan.

Bilakaerak aztertzen baditugu, **azken hamar urtean aldaketarik handiena haurrez osatutako solaskide-taldean euskararen erabilera gertatu dela ikus dezakegu** (26. irudia).

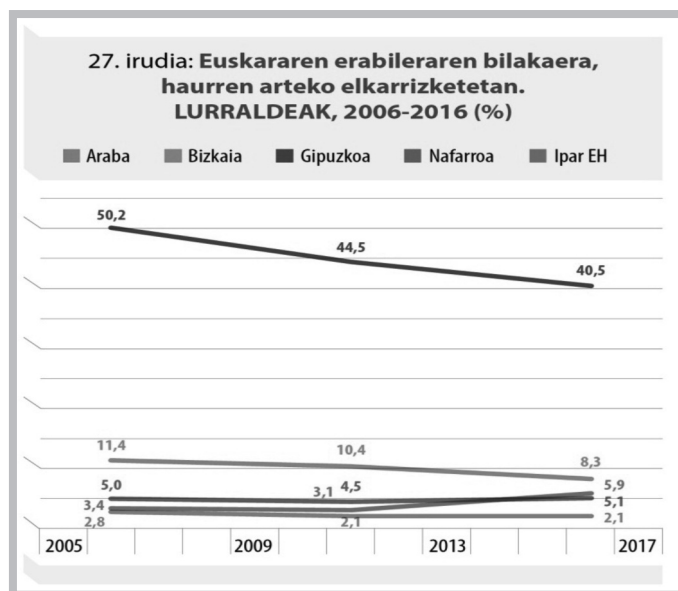
— Nagusien arteko elkarrizketetan euskararen erabilerak **ez du gorabehera esanguratsurik izan, ezta haurren eta nagusien arteko elkarrizketetan ere.**

— Haurren arteko elkarrizketetan, berriz, 2006-2016 bitartean euskararen erabilerak **3,6 puntuko jaitsiera izan du Euskal Herrian.**

Haurren arteko euskararen erabileraren bilakaera badira alde esanguratsuak lurraldez lurralde:

- Araban eta Nafarroan, azken hamar urteetan **bere horretan mantentzen da, oro har.**
- Ipar Euskal Herrian, azken hamar urteetan **2,5 puntuko igoera** izan du.
- Bizkaian eta Gipuzkoan, berriz, **3 eta 10 puntuko jaitsierak izan ditu, hurrenez hurren.** Jaitsiera hauek izan dira, beraz, Euskal Herriko ia 4 puntuko jaitsiera horretan eragin zuzena izan dutenak.

ONDORIOAK

I

- Euskararen kale-erabilera apaldu egin da Euskal Herrian azken hamar urteetan.
- Beste hizkuntzen kale-erabilerak azken bost urteetan behera egin du.
- Argi-itzalak daude lurraldeka, euskararen kale-erabileraren bilakaerari dagokionez:
 - Bizkaia: azken hamar urteetan behera.
 - Gipuzkoa: azken bosturtekoan atzera.
 - Araban, eta batez ere Nafarroan, gora azken bost urtean.
 - Ipar Euskal Herrian inoizko erabilera-indizerik baxuena jaso dugu.
- Euskararen ezagutzaren araberako eremuetako euskararen kale-erabileraren bilakaerari dagokionez:

— Hego Euskal Herrian: azken bost urtean, ezagutza gutxiagoko eremuetan mantendu, ezagutza gehiagokoetan atzera.

— Ipar Euskal Herrian: azken bost urtean, ezagutza gutxiagoko eremuetan jaitsi, ezagutza altueneko eremuan (Nafarroa Beherean eta Zuberoan) gora.

- Hiriburuetako euskararen kale-erabileraren bilakaerek beren lurraldeetako joera bera izan dute, Iruñean izan ezik:

— Iruñea: bere horretan dago 1997tik.

— Gasteiz: igogerarik nabarmenena izan du azken bost urtean.

— Donostia: azken hamar urteotan atzera egiten ari da.

— Bilbo: azken hamabost urteotan behera egin du.

— Baiona: apaldu egin da 2011tik, eta gaur egun, gaztelaniaren erabileraren bezainbestekoa da euskararena.

- Euskal Herrian, zenbat eta gazteago, orduan eta gehiago erabiltzen da euskara.

— Hogeita zazpi urteko bilakaeran (1989-2016), haurren, gazteen eta helduen erabilerak gora egin du. Adinekoen erabilerak, berriz, etengabeko beherakada izan du.

— Baina azken hamar urteotan adin-talde guztietan atzerakada gertatu da.

- Emakumezko haur, gazte eta helduek euskara gehiago erabiltzen dute.

— Portaera errepikatua da azken hiru edizioetan.

— Portaera orokorra da lurralde guztietan.

- Haurren presentzia eragin handiko aldagaia da euskararen kale-erabileran.

— Joera orokorra:

- Erabilera daturik altuenak haurrak eta nagusiak elkarrekin daudenean jasotzen dira.

- Erabilera daturik baxuenak nagusiak haurren presentziarik gabe ari direla.

— Euskal Herrian, azken hamar urtean, haurren arteko euskararen erabilerak jaitsiera izan du. Nabarmenezkoa da Ipar Euskal Herriko haurren arteko euskararen erabilera 2,5 puntuan igo izana azken hamar urteetan.

LAN-TALDEA

- Zuzendaria: Olatz Altuna Zumeta, Soziolinguistika Klusterra.

- Landa-lanaren arduraduna: Maialen Iñarra Arregi, Soziolinguistika Klusterra.
- Datu-basearen kudeatzailea: Nestor Urrestarazu Ramos, Datu Tailerra.
- Komunikazioa: Asier Basurto Arruti, Soziolinguistika Klusterra.

BATZORDE ZIENTIFIKOA

- **Eneko Anduaga Insausti.** Soziologoa (Atarrabia, 1978). Malerrekako euskara teknikaria.
- **Eneko Gorri.** Soziologian eta komunikazioan diplomatua (Biarritz, 1983). Biarritzeko euskara teknikaria.
- **Iñaki Iurrebaso Biteri.** Soziologoa (Legazpi, 1967). Aztiker Ikergunekozuzendari teknikoa izana, gaur egun irakasle dabil EHU eta “Hizkuntzen egoera soziala Euskal Herrian, 1981-2016” doktorego tesia lantzen ari da.
- **Iñaki Martinez de Luna Perez de Arriba.** Soziologian doktorea (Gasteiz, 1950).UPV-EHUko irakasle ohia eta 1986tik Eusko Jaurlaritzako Prospekzio Soziologikoen Kabineteko arduradun izana. “Hizkuntzen erabileraren kale-neurketa. Euskal Herria” ikerketako batzorde zientifikoko kidea hastapenetatik.
- **Olatz Altuna Zumeta.** Soziologoa (Usurbil, 1971). Soziolinguistika Klusterreko teknikaria, azken urteetan erabilera behaketa bidez neurtzeko metodologiaren garapena izan du lan-ildo nagusitzat. “Hizkuntzen erabileraren kale-neurketa. Euskal Herria” ikerketako zuzendaria 2001etik.
- **Paula Kasares.** Filologoa, antropologoa, eta soziolinguistikan doktorea (Iruñea, 1969). Baztango euskara teknikaria izana eta, egun, NUPeko irakasle elkartua. Nafarroako Gobernu Euskarabideko -Euskararen Nafar Institutuko Euskararen Sustapenaren eta Plangintzaren Zerbitzuko zuzendaria.
- **Xabier Isasi Balantzategi.** Portaera Zientzien metodologian doktorea (Deustua, 1956). Udako Euskal Unibertsitatearen zuzendaria eta Euskal Herriko Ekonomia eta Gizartearen Behategiko (Gaindegia) lehendakaria izana. Egun UPV/EHUko irakaslea. “Hizkuntzen erabileraren kale-neurketa. Euskal Herria” ikerketako batzorde zientifikoko kidea hastapenetatik.

OHARRAK

1. Metodologia zehatz mehatz azaldua dago “Hizkuntza-erabilera behaketa bidez neurtzeko Gida Metodologikoa - A guide to language use observation survey methods” argitalpenean (Altuna

& Basurto, 2013): <http://www.soziolinguistika.eus/Gida>.

2. Araban 16 udalerri eta 46.035 solaskide behatu ditugu, Bizkaian 36 udalerri eta 156.539 solaskide, Gipuzkoan 38 udalerri eta 213.273 solaskide, Nafarroan 32 udalerri eta 68.917 solaskide eta Ipar Euskal Herrian 22 udalerri eta 31.357 solaskide.

3. 2011n argitaratutako txosteneko datuak aldatu egin dira zertxobait, egokitzapen metodologiko bat egin delako emaitza sendagoak lortu nahian. Aldeak oso txikiak dira, %0,3koa gehienez.

4. Kaeen entzundako elkarrizketetan parte hartzen zuten solaskideen %12,6a ari zen euskaraz. Hemendik aurrera ere, euskararen kale-erabileraz hitz egiterakoan, solaskideen datuaz ariko gara.

5. Azterketa hau azken hiru neurketetan baino ez da egin; aurretik ez ziren beste hizkuntzen erabilpenak jasotzen.

6. Gaztelania beste hizkuntzen multzoan sartu da Ipar Euskal Herrian, eta modu berean frantsesa Hegoaldean

7. Kontuan izan, beste lurraldeetan ez bezala, Gipuzkoako grafikoen datuen eskala %40koa dela.

8. Ipar Euskal Herriko datuak hiru lurraldeak batuta emango ditugu, bereizita emateko jasotako elkarrizketa kopurua nahikoa ez delako.

9. Iturria: VI. Inkesta Soziolinguistikoa, 2016.

10. 2011ko datua estatistikoki sendoa izan ez zenez, 2016an Nafarroa Beherean eta Zuberoan zortzi herri gehiago neurtu dira: Aiherra, Heleta, Irisarri, Izpura, Bastida, Orzaize, Donazarre eta Bildoze-Onizepea. Herri horien datuak kontuan hartzen ez badira, erabilera %13,1ekoa da, eta horiek kontuan hartuz gero, %14,6koa da.

11. Maule eta Donibane Garaziko datuak ez dauzkagu, nahiko elkarrizketa behatu ez direlako.

12. 2016an Donostian bi auzo gehiago neurtu dira: Igeldo eta Añorga. Auzo horien datuak kontuan hartzen ez badira, erabilera %13,9koa da, eta horiek kontuan hartuz gero, %15,2koa da.

13. Nagusitzat hartzen ditugu gazte, heldu eta adinekoak.

10

Euskal lankidetza Hego Amerikako hizkuntzen biziberritzean

Robbie Felix Penman

SOAS (*Londreseko unibertsitatea*)
robbiepenman@protonmail.com

Beñat Garaio Mendizabal

ELEBILAB *ikerketat-taldea* (EHU)
benyat@garaio.eus

Laburpena. Artikulu honetan Hego Amerikako bi hizkuntza-kulturen biziberritze linguistikoan dagoen euskal lankidetza deskribatuko da: alde batetik, maputxeak, eta bestetik, hegoaldeko ketxueren mintzo diren komunitateak. Bi hizkuntza hauen zertzelada batzuk eskainiko dira bigarren atalean, eta hirugarren atalean, berriz, euskal lankidetzaren inguruko oinarri bat. Laugarren atalean, hots, lan honetako zati nagusienean, komunitate hauekin euskaldunek izan duten lankidetza ikuspegi historiko batetik aztertuko da, bost prozesu edo joera historiko oinarri hartuta. Prozesu edo joera bakoitzetik euskal lankidetzak berretzat hartu ditzakeen hainbat ondorio eta proposamen atera ditugu. • *Hitz gakoak:* hizkuntzaren biziberritzea, euskal lankidetza, ketxuera, mapuzuguna.

Abstract. This article will describe the cooperation of Basques in revitalizing the language of two linguistic cultures in South America: Firstly, Mapuche and, secondly, the communities that speak southern Quechua. A rundown on both languages [i] will be given in the second section, and, in the third section, a basis for Basque cooperation. In the fourth part, i.e. in the main body of this work, the collaboration that Basques have had with these communities will be analyzed from a historical perspective, based on five processes or historical trends. From each process or trend, we have come up with several conclusions and proposals that may be considered by those taking part in the Basque cooperation project. • *Key words:* language revitalization, Basque cooperation, Quechua, mapping.

Eskertzak: Javier Cuadra, Andoni Barreña, Ane Ortega, Txema Abarrategi,
Oier Agirresarobe, Jesus Gonzalez Pazos, Luis Nieto

1. SARRERA: ZERGATIK MAPUZUGUNA² ETA HEGOALDEKO KETXUERA?

I Duela 500 urte Andeetako herriek ez zuten inolako harremanik Euskal Herriarekin, baina espainiarrek menperatu izanak batu ditu. Interesgarria da, orduan, bakoitzaren hizkuntza-menderakuntza horiek alderatzea, are gehiago kontutan hartuta historia ezberdineko bi eremuez ari garela³. Ariketa intelektual honetaz harago, espero dugu lan hau euskal lankidetzarako akuilu izango dela, bai euskal aktoreen ekintzen testuinguru historikoaren kontzientziaziorako (Freirek esan bezala, 1974) eta baita berariazko proposamen batzuk luzatzeko ere. Ikerketa honen garrantziaz ohartu beharra dago, izan ere, hizpide diren bi hizkuntza hauek amerikarren artean hiztun gehien dituzten hizkuntzetako batzuk dira (ketxuera lehenengoa da, adibidez), nahiz eta biak halako biak gainbehera azkarrean dauden. Honexegatik guztiagatik du euskal lankidetzak izugarritzko potentziala.

Ketxueraren hizkuntza familiaren kasuan, zeinek mapuzugunak baino barne-aniztasun gehiago duen (adib. Cerrón-Palomino, 1987; Parker, 1963; Torero, 1964), derrigorrezkoa da azaltzea zergatik aukeratu den aldaera hau. Hein batean, egileetako batek Peruko hegoaldean eta Bolivian izandako egonaldiak du eragina, baina beste hainbat arrazoi ere badaude hau azaltzeko. Esaterako, ketxueraren biziberritzean izandako euskal lankidetzak Boliviako eta Peru hegoaldeko ketxuera hiztunekin izan da, salbuespen garrantzitsu bat Garabide gobernuaren kanpoko erakundeak Ekuadorreko kichwekin⁴ burututako lankidetzak izanik. Azken kasu hau ez dugu kontuan hartuko lan honetan, hizkuntza egoera paretsuagoa duten komunitateen arteko alderaketa egin ahal izateko. Gainera, ziurrenik pisu demografiko handiena duen ketxuera aldaera da hegoaldekoa, aurrerago (§3) ikusiko dugun bezalaxe; bere lehiakide bakarra Ekuadorren hitz egiten den aldaera litzateke, 3.000.000 lagun inguruko hiztun kopuruarekin (King eta Haboud, 2007:47). Bestalde, ketxueraren aldaera hau aukeratu izanak, kontuan hartuz bere barne aldaeren arteko ulermen gaitasuna bermatuta dagoela, mapuzugun eta euskararen barne aldaerekin du zerikusia, izan ere, bi hizkuntza hauek dialekto anitz dituzten arren, beraien hiztunen artean elkar ulertzeko arazo handirik ez dago. Ordea, Peruko beste ketxuera aldaeraren bat aukeratu izan bagenu, hizkuntza bariazio

***Espero dugu lan
hau euskal
lankidetzarako
akuilu izango
dela, bai euskal
aktoreen
ekintzen
testuinguru
historikoaren
kontzientzia-
ziorako eta baita
berariazko
proposamen
batzuk luzatzeko
ere.***

**Azterketarako
ketxueraren
aldaera hau
aukeratu izanak
(Peruko
hegoaldekoa),
kontuan hartuz
bere barne
aldaeren arteko
ulermen
gaitasuna
bermatuta
dagoela,
mapuzugun eta
euskararen barne
aldaerekin du
zerikusia.**

faktore ugari hartu beharko genituzke kontutan eta hori ez dator bat euskararen eta mapuzugunaren kasuarekin.

2. MAPUZUGUN ETA HEGOALDEKO KETXUERAREN EGOEREN LABURPENAK

I

2.1 Zer hartu liteke kontuan hizkuntza-herri baten deskribapenean?

Mapuzugun eta hegoaldeko ketxueraren “laburpen” motz hauek bi helburu dituzte, hizkuntza-herri hauek ezagutzen ez dituzten lagunentzako sarrera bat eskaintzeaz gain. Lehenengo helburua beraien bizitasuna deskribatzea da, edo, ikustea zein neurritan dagoen hizkuntza arriskuan. Hizkuntzen arriskuen azterketak arreta asko bereganatu du alor teorikoan (adib. Bourhis, Giles eta Rosenthal, 1981; Dwyer 2011; Lewis eta Simmons, 2009). Artikulu honetan UNESCOk (2003) proposatzen dituen bederatzi faktoreetatik zazpi aukeratu ditugu,⁵ mapuzugun eta hegoaldeko ketxueraren bizitasuna modu osoan aztertzeko:

- Belaunaldien arteko transmisioa
- Hiztun kopuru absolutua
- Biztanleria kopuru osoarekin erkatuta, hiztunen proportzioa
- Hizkuntzaren erabilera-eremuetan gertatutako aldaketak
- Teknologia berrietan eta komunikabideetan agerpena
- Komunitatearen jarrerak euren hizkuntzarekiko
- Erakunde eta gobernuen jarrera eta politikak, estatusa eta erabilera ofiziala barne

Jakina, laburpen hauek hizkuntza hauen bizitasunarentzako esanguratsuak diren faktore guztiak ezin dituzte beregain hartu. Adibide bat ematearren soilik, Stoessel (2002) eta De Bot eta Stoessel-ek (2002) sare sozialen garrantzia aipatu dute hizkuntzen mantentzean edo desagertzean; baina, egile hauek dakitenaren arabera, ez dago ikuspegi teoriko honetatik abiatutako ketxuera eta mapuzugunaren inguruko ikerketarik.

Deskribapen hauen bigarren helburua hizkuntza hauen biziberritzea zertan den deskribatzea da. Hizkuntzak ikuspegi hauetatik aztertzea ez da hain ohikoa izan hizkuntza gutxituak aztertzen dituzten ikerlarien artean: “90. hamarkadaren amaiera arte hizkuntza gutxituen inguruko literaturaren gehiengoa hizkuntza galerarekin tematu da” (Sallabank, 2010:159). Hau hizkuntza gutxituen egoera deskribatzen duten eskaletan islatzen da, zeinetan egitura hizkuntzen gainbehera aztertzeraz bideratuta dagoela antzematen den (Lewis eta Simmons, 2009:6). Joera honek azalpen argi

bat dauka: hizkuntza gehienak bizitasun handiagoko egoera batetik beharako bidea egiten ari dira. Baina ikuspegi honek luzera begira pentsatutako edo bideratutako hizkuntza biziberritze prozesuak ahaztu ditzake (Dorian, 1993), aurrerago ikusiko dugun bezala. Honen harira, jarraian gehitu diren deskribapenek bi hizkuntza hauen egoera orekatuago bat eskaintzeko parada emango digute, ez soilik gaztelaniak ordezkaturako esparrua, baizik eta balizko biziberritzerako aukerak ere aztertuz.

Ordezkapenaren zein biziberritzearen testuinguruan, “*language beliefs*” edo hizkuntza usteen eraginean sakondu nahiko genuke. Hizkuntza usteek “gizabanako edo talde batek hizkuntzari, hizkuntzei, hizkuntza aldaerei, hizkuntza aldakorrei eta hizkuntzen erabiltzaileei eskaintako erantzunei” egiten die erreferentzia, eta “antzeman daitezkeen ideologiak osatzen dituzten ezaugarriez eraikiak dira, izan jarrerak, motibazioak, edo balioak” (Spolsky, 2014: 407). Hizkuntza usteen barruan, hizkuntza jarrerak azpimarratu behar dira, hau da, “edozein motatako objektu sozialen ebaluatzeko joerak [...], eta jarrera, oro har, identifikatzeko eta nolabait neurtzeko erraza den jarrera ebaluatzaile egonkorra da” (Garrett, Coupland eta Williams, 2003: 3). Izan ere, jarrerak, komunitate barneko edota kanpokoak, hizkuntzen biziraupenean eragiten duten faktore garrantzitsuenetarikoak direla aitortzen da, garrantzitsuena ez bada (UNESCO, 2015). Honen ondorioz, hizkuntza bat biziberritzerako orduan jokaleku oso garrantzitsua dira jarrerak. Esaterako, hegoaldeko ketxueraren eta mapuzugunaren inguruan dagoen literatura ugariak ikuspegi honen garrantzia islatzen du (adibidez, Coronel-Molina, 2008, 2015; Hornberger, 1988; Howard, 2007; Luykx, 2004; Catriquir Colipan 2007; Lagos 2012, 2014; Lagos et al. 2013, hurrenez hurren).

2.2 Mapuzugunaren laburpena

Mapuzuguna, Txileko hegoaldean, eta neurri askoz txikiago batean, Argentinan hitz egiten den hizkuntza isolatu bat da; lan honetan Txileko egoera soilik aztertuko dugun arren. Dialektoen arteko alaketak mugatuak dira eta ez dago beraien artean ulertzeko zailtasunik, hiztun oso gutxi dituen hegoaldeko bi aldaera salbu (Adelaar, 2004:508-510). Sintaxiaren hainbat ataletan ketxueraren antza du, eta baita orokorrean ere “bere morfologiaren konplexutasun eta gardentasunean, eta bere aurrizkiekiko dependentzian” (Adelaar, 2004:517). Gainera, ketxueratik hainbat mailegu ere baditu bere lexikoan (Adelaar, 2004:538). Ethnologuek (Lewis, Simmons eta Fennig, 2016a) mapuzuguna “arriskuan dagoen hizkuntzat” jo du (6b estatusa), eta UNESCOren Arriskuan dauden Munduko Hizkuntzen Atlasak, berriz, “arriskuan” (Moseley, 2010).

**Hizkuntza usteek
"gizabanako edo
talde batek
hizkuntzari,
hizkuntzei, ... eta
hizkuntzen
erabiltzaileei
eskaintako
erantzunei"
egiten die
erreferentzia, eta
"antzeman
daitezkeen
ideologiak
osatzen dituzten
ezaugarriez
eraikiak dira.**

**Mapuzuguna
kontinenteko
beste
hizkuntzekin
desberdindu
dezakeena
maputxe herriak
bere
hizkuntzarekiko
jarrera aldatu
izana litzateke,
izan ere, badirudi
maputxeen
hizkuntza
jarrerak
'baikortu' egin
direla.**

2.2.1 Biztanleria absolutua eta biztanleria erlatiboa

Orain arte egin den mapuzugunaren azterketa soziolinguistiko zehatzena, 2008an egin zen Txileko hegoaldean (hiztun gehienak kontzentratzen diren hiru eskualdeetan, hain zuzen ere: Bio-Bio, Araukania eta Lakuen Eskualdea izandakoa). Ikerketa honek dio hiru eskualde hauetan bizi den biztanleria maputxearen artean, %53,4 elebakar gaztelaniaduna dela. Gainera, mapuzugun-gaztelania hizkuntzetan elebidunak direnen artean, soilik %49,8 dira "hiztun garatuak", hots, gainontzekoek ulermen eta ekoizpenerako gutxieneko edo erdi-mailako gaitasunak dituzte (CONADI-UTEM, 2008:16). Honenbestez, Txileko inguru honetan 45,206 hiztun garatu leudeke (CONADI-UTEM, 2008:15).

Hiztunen ehunekoa biztanleria osoarekin alderatuz kalkulatzeko gai konplexua da. Horren harira, CONADI-UTEM-en ikerketak soilik "biztanle maputxeak" izan zituen kontuan. Hala ere, komunitate maputxeetan ere hiztun garatuak minoria bat dira. Are gehiago, dagoeneko ez dago osoki "maputxe peto-petoak" diren komunitaterik, eta hiztunen ehunekoa ez-hiztunekin alderatuz gero, askoz txikiagoa litzateke lehenengo hori (CONADI-UTEM, 2008: 45).

2.2.2 Belaunaldien arteko transmisioa

Azkenaldian egin diren ikerketa guztietan, mapuzugunaren galera jarraitua deskribatu da, ia aztertutako talde demografiko guztietan (Zúñiga, 2007; CONADI-UTEM, 2008; Gundermann et al., 2009; Lagos et al., 2009; Lagos, 2012; Barahona 2014). Hirietan bizi diren hiztunen %2,4 eta nekazal-giroko hiztunen %15 soilik azaldu zuten interesa umeekin (beraien umeak izan ala ez) mapuzugunez hitz egiteko (Zúñiga, 2007:21).

2.2.3 Hizkuntza ideologia eta jarrerak (komunitatean eta winken artean)

Gizarte txiletarrak, eta horren ondorioz, maputxe herriak, mapuzugun hizkuntzarekiko izan dituzten jarrera ezkorrak funtsezkoak izan dira bere galeran (adib. Chiodi eta Loncón, 1991:26; Salas, 1992). Zentzu honetan, mapuzugunak munduko gainontzeko arriskuan dauden hizkuntzek duten patroia bera jarraitu eta jarraitzen du (adib. Dorian, 1998; Crystal, 2000).

Mapuzuguna kontinenteko beste hizkuntzekin desberdindu dezakeena maputxe herriak bere hizkuntzarekiko jarrera aldatu izana litzateke, izan ere, badirudi maputxeen hizkuntza jarrerak 'baikortu' egin direla (Zúñiga,

2007; CONADI-UTEM, 2008; Lagos, 2012). Lagosen esanetan, “azken bi hamarkada hauetan, Txileko hizkuntzak biziberritzeko eta berreskuratzeko interesaren agerpena ikusi dugu, gizartearen osotasunean” (Lagos, 2014: 86). Jarrera aldaketen isla da, horretaz gain, hizkuntzaren biziberritzearekin lotutako ekimen kopuruan gorakada (adib. Wittig, 2006). Hizkuntzaren biziberritze hau kultura maputxearen “balorazio positibo baten” testuinguruan gertatu da (Zúñiga, 2007:23).

Hala ere, puntu honetan euren burua maputxetzat definitzen duen jendea eta hiztunak desberdinu behar ditugu: hizkuntza hobeto mantendu duten komunitateetan, hizkuntza horren inguruko jarrera ezkorrenak dira nagusi. Lagosek hizkuntza galera nabarmenago gertatu den tokietan, hizkuntzari identitate balio handiagoa eskaintzen zaiola ondorioztatu du, hizkuntza mantendu den tokietan, Bio-Bio Garaian kasu, hizkuntza diskriminazioarekin lotzen den bitartean (Lagos, 2015:17). Era berean, maputxe jendearen jarrera ezkorrek sarri traba garrantzitsua dira mapuzugunaren aldeko politikak abian jartzeko orduan. Hau beha liteke, esaterako, Galvarino komunan, non hizkuntzak erlatiboki mantentze maila altua duen, Penman-en elkarrizketatuen arabera (ez dago komuna mailako estatistikarik).

2.2.4 Hizkuntzaren erabilera eremuak (“Teknologia berrietan eta komunikabideetan agerpena” barne)

Senitarteko hurbilen sareak dira mapuzugun hiztunen gehiengoarentzako (51,5%) hizkuntza erabiltzeko aukerarik garrantzitsuenak (CONADI-UTEM, 2008:54).

“ahaidetasun handiagoa izan ahala, bereziki landa giroan, eta aldagai baldintzatzaileak ez badira agertzen, mapuzunguna erabiltzeko joera handiagoa izango da. Harremanek senitartekoen, bizilagunen, komunitako eta laguntasunaren gertutasun hori galtzean, ordea, hizkuntza bernakularren erabilera jaitsi egingo da.” (CONADI-UTEM, 2008:61-62)

Hizkuntzekin gertatzen den joera hau ez dator bat gizarte eremuetan beha litekeen uzkuertze prozesuarekin (adib. Fishman, 1991). Bigarren solaskide mota esanguratsuena sendikoak ez diren hurbileko jendea da, hala nola, lagunak, bizilagunak eta irakasleak (CONADI-UTEM, 2008:61-62). Erabilera eremuetan gertatu diren aldaketa hauek, testuinguru berriei emandako erantzun eskasaz gain, lexikoaren eskatea eta estiloaren garapen falta bezalako prozesuengatik izan da (Chiodo eta Loncón, 1999:12-13), gaztelaniatik hartutako mailegu kopurua, ketxueraren kasuan baino txikiagoa den arren (Adelaar, 2004:358).

Hizkuntza hobeto mantendu duten komunitateetan, hizkuntza horren inguruko jarrera ezkorrenak dira nagusi; hizkuntza diskriminazioarekin lotzen da. Hizkuntza galera nabarmenago gertatu den tokietan, hizkuntzari identitate balio handiagoa eskaintzen zaio.

**Lurralde
maputxearen
konkistaz
geroztik, Txileren
jarrera eta
politikak bereziki
asimilazionistak
izan dira,
beharbada beste
Hego Amerikako
herrialde
batzuetan baino
areago. Duela
gutxira arte ezer
gutxi egin da
egoera hau
aldatzeko,
2014an
bederatzigarren
eskualdeko bi
komunetan
mapuzugunaren
ofizialtasuna
salbu.**

Hala ere, mapuzugunaren egoera ikuspegi antropologiko batetik aztertzen duten ikerlariak mapuzugunak lortu dituen erabilera eremu berriak azpimarratzen eta goratzen dituzte, winka (ez maputxea) bizitzari egokitu-tako eremuak, hain juxtu: mapuzugun eskolak hirietan, eta hein batean, EIB (Escuelas Interculturales Bilingües) programa duten eskolak (Lagos, 2012). Erabilera eremu hauek, bestalde, lexikoaren eta estiloaren aberas-tasunerako aukerak eskaintzen dituzte, berrikuntza horien arrakasta ikertu beharra badago ere. Hutsune horri aurre egiteko asmoz, Wittig-ek (2006) mapuzugunaren erabilera eremu berriak azpimarratzen ditu hiz-kuntza idatzian, esaterako, EIBn eta argitalpenetan; Lagos-ek (2012:167) mapuzugunaren erabilera aztertu du bai Facebookean eta baita Santiagoko erietxeko seinaleetan ere.

2.2.5 Erakunde eta gobernuen jarrera eta politikak

Lurralde maputxearen konkistaz geroztik, Txileren jarrera eta politikak bereziki asimilazionistak izan dira, beharbada beste Hego Amerikako herrialde batzuetan baino areago (Lagos eta Espinoza, 2013). Txileko ka-suan bitxikeria “*la cuestión mapuche*” delakoa ikuspegi ekonomiko batetik hartzea da, “merkatuaren subjektu eginez (hiritartasuna lortzeko benetako baldintza, gaur egun)” (Lagos, 2012: 171). Duela gutxira arte ezer gutxi egin da egoera hau aldatzeko, 2014an bederatzigarren eskualdeko bi ko-munetan mapuzugunaren ofizialtasuna salbu. Praktika, ordea, guztiz bes-telakoa da (Penman, 2015). Dena dela, urte horretaz geroztik eskualde guztian zehar abian egongo den ofizialtasuna negoziatzen ari dira.

2.3 Hegoaldeko ketxueraren laburpena

Hegoaldeko ketxuera, *meridional* izenez ere ezagutua, Peruko Ayacucho departamendutik Argentinako Santiago del Esterora hitz egiten den hiz-kuntza aldaera multzo batek osatzen du, aldaera horien arteko ulergarri-tasuna handia delarik (Hornberger eta Coronel-Molina, 2004:11). Hego-aldeko ketxueraren ezaugarri linguistiko, sozial eta politikoen zertzelada batzuk emate aldera, Santiago del Estero (Argentina) eta Boliviarekin muga dauken Argentina eta Txileko lurraldeak baztertuko ditut, soilik Ayacucho, Cusco, Puno eta Boliviako hizkuntza aldaerak kontutan hartuz (Hornberger eta Coronel-Molina, 2004).

2.3.1 Biztanleria absolutua

Cusco (566,581), Puno (455,816), Ayacucho (361,622), Huancavelica (272,085), Apurimac (266,336), Arequipa (161,891), Moquegua (14,733) eta Tacnako

(6,822) ketxuera-hiztunak gehitzen baldin baditugu, betiere eroldaren araberak, 2,105,886 hegoaldeko ketxuera hiztun inguru ditugu Perun (Instituto Nacional de Estadística e Informática, 2007). Esan genezake departamentu hauetako hiztun gehienak “hegoaldeko ketxuera”-ren aldaeraren baten hiztunak direla, Huancavelinca departamendua izan ezik, non Huaylla Wanca aldaeran ere mintzo diren (Lewis, Simmons eta Fennig, 2016b). Ziurrenik, Liman hiztun kopuru handia egongo da, baina ez dago horren inguruko estatistikarik. Boliviako 2012ko eroldari dagokionez, non hegoaldekoa ketxuera aldaera bakarra den, 2,124,040 ketxuera-hiztun daude (Instituto Nacional de Estadística, 2015:32). Kopuru honi Peruko hiztun kopurua gehituz gero, 4,229,926 hegoaldeko ketxuera hiztun ditugu Perun eta Bolivian.

2.3.2 Biztanlego erlatiboa

“Jatorrizko hizkuntzen” hiztunak %76 dira Apurimac-en, %72 Punon, %69 Huancavelinca, %68 Ayacuchon eta %56 Cuscon (Escobar, 2011:3). Nahiz eta pertsona hauen zati bat aimara hiztuna izango den Punon eta, neurri txikiago batean, hizkuntza amazoniarren hiztunak Cuscon, gainontzeko departamentuetan pentsa liteke kopuru horiek, batik bat, hegoaldeko ketxuerari egiten diotela erreferentzia. Honek esan nahi du hegoaldeko ketxuerak pisu demografiko handiagoa duela bertako jendearen artean, ketxueraren Peruko beste aldaerekin konparatuz gero. Bolivian 2012an ketxuera hiztunek herrialdeko hiritarren %18 osatzen zuten (Instituto Nacional de Estadística, 2015:32) eta Potosíko departamentuan %50,6, Chuquisacakoan %40,8 eta Cochabambakoan %36,9 osatzen dute, gainontzeko departamentuetan nabarmen gutxiago direlarik (Instituto Nacional de Estadística, 2015:36).

2.3.3 Belaunaldien arteko transmisioa

Ketxua komunitateetan hizkuntzaren galera aurrera doala ondorioztatzen duten ikerketak asko dira (adib. Hornberger eta Coronel-Molina, 2004; Howard, 2007; Klee, 2009; Escobar, 2011). Hala ere, erabakigarria den belaunaldi arteko transmisioa faktorearen inguruko datu zehatzik ez dago: ziurra da hiriguneetako umeek ez dutela hizkuntza ikasten, baina ez dago argi zer paper jokatzan duen etengabe hazten ari den landa-eremuko populazioaren hazkundeak hizkuntzaren transmisioan (Heggarty, 2006). Ikerketa fidagarriagoen faltan, 2015eko uztailaren eta irailaren artean Penman-ek egindako behaketetan ikusi zen Cusco departamenduko herri isolatu eta txikienetan ere nekez entzun daitezkeela 20 urtez azpiko pertsonak haien artean ketxueraz hitz egiten, ezta gurasoak lehen aipatutako adin-tarte horretako euren haurrekin ere.

***Erabakigarria
den belaunaldi
arteko
transmisioa
faktorearen
inguruko datu
zehatzik ez dago:
ziurra da
hiriguneetako
umeez ez dutela
hizkuntza
ikasten, baina ez
dago argi zer
paper jokatzan
duen etengabe
hazten ari den
landa-eremuko
populazioaren
hazkundeak
hizkuntzaren
transmisioan.***

**Hegoaldeko
ketxueraren
kasuan, aldi
berean bi joera
ditugu:
espainierak
ketxuerarenak
ziren erabilera-
eremuak hartzen
jarraitzen dituela
dirudi, bereziki
etxeko eremuak,
eta hiriguneetako
testuinguruetan
sartzen ari da,
bereziki, klase
sozial "altuetan".**

2.3.4 Hizkuntza ideologiak eta jarrerak

Peru, Bolivia eta Ekuadorreko hizkuntza ideologiak era zabalean aztertutak izan dira azkenengo hamarkadetan. Hornberger eta Coronel-Molinak (2004) ketxuera hiztunen hizkuntza-ideologiak bildu zituzten, eta esan zuten ketxuera hiztunen eta ez-hiztunen jarrerak nagusiki ezkorrak direla, nahiz eta Ekuadorren adibide baikorrako batzuk eman (Cotacachi, 1997; Haboud, 1998; King, 2000). Eremu geografiko zehatzago batzuk ikertu dituzten lanek, era berean, ez dute hobekuntzarik sumatzen aipatu esparruan (Luykx, 2004; Manley, 2008; Centro Guaman Poma de Ayala, 2012). Batzuk ketxueraren biziberritze bat aipatzen dute, baina soilik Andeetako kultura jorratzen duten ekintzetan (telebista, musika, literatura, etab.) oinarrituz eta ez hizkuntza portaerak behatuz (Escobar, 2011:6-7).

2.3.5 Erabilera esparruak (komunikabide eta esparru berriei erantzuna barne)

Zoritarrez, mapuzugunaren egoera zertan den aztertzeke egindako ikerketa hain zehatzik ez dago hegoaldeko ketxueraren kasuan. Hala ere, hizkuntza honen bizi-indarra aztertzen lagunduko digun aldagai honi dagokionez, aldi berean gertatzen ari diren bi joera ditugu. Alde batetik, espainierak ketxuerarenak ziren erabilera-eremuak hartzen jarraitzen dituela dirudi, bereziki etxeko eremuak (adib. Escobar, 2011:4). Bestalde, eta hau batik bat Bolivian gertatzen da, hegoaldeko ketxuera hiriguneetako testuinguruetan sartzen ari da (Firestone, 2006; Carbajal, 2006; Sichra, 2003), eta bereziki, klase sozial "altuetan" sartu da (Luykx, 2004; von Gleich, 2004, 2009). Escobar-ek (2011:4) adibidetzat jartzen du Boliviako egoera

"Bolivian, [ketxuera] hezkuntza erakundeetan dago, leku publiko ofizialetan (gobernu eraikinetan, legebiltzarretan, etab.), zerbitzu sozialen erakundeetan (osasun etxeak, bankuak, etab.) eta komunikabide zenbaitetan (gobernuaren dokumentu ofizialetan, prentsa idatzian, irratsaioetan, etab.)."

Hala eta guztiz ere, denek ez dute idatzizko eta ahozko ketxueraren artean bereizten, eta hizkuntzaren ustezko biziberritzea erakusten omen duten idatzizko adibideak emateko joera dago.

2.3.6 Erakunde eta gobernuen jarrera eta politikak

70. hamarkadaz geroztik, Bolivia, Ekuador eta Peru nahiko progresistak izan dira, Peru izanik Ameriketako lehenengo herrialdea hizkuntza indigena bati ofizialtasuna ematen, ketxuera hain justu (Hornberger, 2000:174). Hau, akaso, hiru herrialde hauetan dagoen indigena kopurua propor-

tzioan askoz handiagoa delako gertatu da. Dena den, eta Latinoamerikako gainontzeko beste herrialdeetan bezala, hiru estatu hauetako politikek gaitz bera dute:

“Gizarte mailako ezberdintasun sakonak; hizkuntza eta kulturen ustezko gabezien ideologiaren islada; eta erreprodukzioa eta Kulturen Arteko Hezkuntza Elebiduna (KaBE) soilik indigenentzako bideratu izana, biztanleria guztiarentzako eskaini beharrean.” (McCarty, 2012:556).

Ez daukagu tokirik hemen hiru herrialdeak xehetasunez aztertzeko, baina esan dezagun baldintzak askoz onuragarriagoak izan direla Txilen baino, Euskal Herrian bezainbeste izan ez bada ere (informazio gehiago nahi bada, ikus Cerrón-Palomino, 1989; Mannheim, 1991; von Gleich, 1994; King eta Hornberger, 2004; King eta Haboud, 2007; Coronel-Molina, 2015).

3. EUSKAL LANKIDETZA ANDEETAN

I Euskal Herriko hainbat ordezkari harremana izan dute Andeetako lau hizkuntza-komunitateekin hizkuntza biziberritzean lan egin ahal izateko, hots, Txileko maputxeekin, Bolivia eta Peru hegoaldeko ketxuekin, Ekuadorreko kichwekin, eta bukatzeko, Kolonbiako nasa/paez-ekin (artikulu honetan azken bi hauek baztertuko ditugu, lehen bi kasuak hobeto eza-gutzen baititugu). Bestalde, esan behar da euskal lankidetza Andean ez dela hizkuntzen biziberritzera mugatzen, izan ere, Euskal Herriko eta Andeetako hainbat herrialdeen arteko lankidetzak ez du hizkuntzekin zerikusirik, adibidez, Askapena erakundearen lana. Lankidetza hau ere ez dugu artikulu honetan aztertu. Gutxienez, Euskal Herriko sei erakun-deren jarduna esanguratsua da lankidetza hau aztertzerako orduan:

- Garabide, hizkuntzen biziberritzean diharduen GKEa⁶
- Urtxintxa, hezkuntza alorrean lan egiten duen eta euskararen era-bilera sustatzen duen GKE-a⁷
- Mugarik Gabe, bere misioa horrela deskribatzen duen GKE-a: “Giza garapen integrala lortzeko eskubidean eragin, ez soilik garapen eko-nomikoa, baizik eta gizon eta emakumeen arteko berdintasunezko garapena, herri ezberdinen artekoa eta etorkizuneko belaunaldien-tzako jasagarria” (Mugarik Gabe, 2015)⁸
- Euskal Herriko Unibertsitatea
- Eusko Jaurlaritza
- Askapena erakunde internazionalista eta bere brigadak

***Euskal Herriko
hainbat
ordezkari
harremana izan
dute Andeetako
lau hizkuntza-
komunitateekin
hizkuntza
biziberritzean lan
egin ahal izateko:
Txileko
maputxeekin,
Bolivia eta Peru
hegoaldeko
kexuekin,
Ekuadorreko
kichwekin, eta
Kolonbiako
nasa/paez-ekin.***

**Konkistaz ari
garenez, kontu
handiz atxiki
beharko
genizkioke
euskaldunei
Hegoamerikarrei
eskainitako
baldintza eta
ezaugarriak, izan
ere, euskaldunek
ere kolonizazioan
parte hartu
zuten.**

3.1 Maputxeekin lankidetza

Wallmapu (maputxeen lurralde historikoa) eta Euskal Herriaren arteko lankidetza ondoko ekintza eta egitasmotan ikus liteke (baliteke gehiagotan parte hartzea, baina ez ditugu ezagutzen):

- bi ordezkari maputxeen parte-hartzea “Biziberritze Linguistikoaren Estrategiak” izeneko ikasketetan, 2011 urtean Garabidek eskainia (Barreña, 2015, k.p.)
- Garabidek Wallmapura egindako bisita 2014ko abenduan, mapuzugunak Araukania (Txileko bederatzigarren administrazio eskualdea) eskualdean ofizialtasuna lortzeko prozesuaren harira
- Hizkuntza Maputxearen Akademia eta Garabideren arteko “hiztarmen generiko” baten sinadura (Barreña, 2015, k.p.)
- Garabide eta Xeg Xeg elkarte maputxearen arteko lankidetza (Barreña, 2015, k.p.)
- Eusko Jaurlaritzaren eta CONADIren arteko lankidetza, “hizkuntza, hezkuntza eta kultura politikoa” arloetan lankidetza teknikoko harremanak estutzeko” (CONADI, 2015)

3.2 Hegoaldeko ketxuera hiztunekin lankidetza

Euskal Herriaren eta hegoaldeko ketxuera hiztunen artean azken aldian sortu diren lankidetza arlo batzuk honakok hauek izan dira:

- Euskal Herriko Unibertsitateak 2014an Hizkuntza politika eta plan-gintza gaitzat zituen master bat jarri zuen abian Cusco hirian, Universidad San Antonio Abad de Cusco erakundearekin⁹ lankidetzan (eskolak bertan ematen dira)
- 2012-2013 ikastaroan, Cuscoko Centro “Guaman Poma de Ayala” delakoak “Sensibilización y capacitación para un desarrollo inclusivo en la región de Cusco” izeneko egitasmo bat jarri zuen abian, EHUK “Solidaridad Internacional” izeneko GKE-aren bitartez finantziatutakoa: honek helburu eta ondorio sinbolikoa izan zuen jarrerak aldatzeko, baita helburu eta ondorio publikoa ere, udalerriekin lan egin baitzen bertako zerbitzuetan ketxueraren erabilera sustatzeko
- 2014-2015 ikasturtean Guaman Poma elkarteak “Desarrollo integral de las comunidades indígenas del valle de Cusco” izeneko egitasmoa sortu zuen, hau ere Solidaridad Internacionalen bitartekaritza EHUK finantzatutakoa. Oraingo honetan, kulturartekotasuna zerbitzu publikoetan landu zen, ketxueraren ahozko eta idatzizko erabilera sustatuz tokiko udalerrietan
- 2015eko martxoan, eta UPV-EHU eta Euskaltzaindiko kideen partaidetzarekin, foro bat izan zen, Euskararen Normalizazioaren Legeaz

geroztik burutu den euskal administrazio publikoaren euskalduntze prozesua jorratuz, besteak beste. Gainera, ketxueraren biziberritzea diharduten bertako adituek ere parte hartu zuten (Barreña, 2015, k.p.)

- Eusko Jaurlaritzak Cuscoko udalerriarekin hitzarmen bat sinatu zuen
- Mugarik Gabe GKEak “komunikazio propioa” edo “norberaren komunikazioa” landu du Bolivian, esaterako, ekimen batzuetan norbere hizkuntzen erabilera jorratuz.
- Boliviako hegoaldeko ketxueraren bi hiztunek “Biziberritze Linguistikoaren Estrategiak” izeneko ikasketetan hartu zuten parte, 2011 urtean Garabidek eskainia (Barreña, 2015, k.p.)

Honetaz gain, esan behar da Eusko Jaurlaritzaren eta Cuscoko eskualdearen arteko elkarrekintza ez hain formala ere badagoela, biziberritze linguistikoarekin zerikusia duena, gainera. Esaterako, Cusco udalerriko langile batzuk (oraingo alkatea eta aurreko Kultura zinegotzia) Euskal Herrian ikasi zuten (Cuadra, 2015, k.p.); Pukllasunchis eskolak, zeinek ketxuaren biziberritzearen aldeko apustua egin duen, euskararen normalizazio prozesua partekatu zuten euskal boluntario batzuk hartu zituen (Chiappe, 2015, k.p.); eta 2015eko irailaren amaieran, EHUko irakasle batzuk Cusco bisitatu zuten (Cuadra, 2015, k.p.).

4. EUSKAL LANKIDETZA HISTORIKOKI TESTU-INGURATUZ

Nola ulertu genezake XXI. mendean euskal hiztunek Andeetako herriei lankidetzan aritzea hizkuntzaren biziberritzearen arloan? Zeintzuk izan dira fenomeno hau ahalbidetu duten prozesu eta testuinguru historikoak? Garabideren aburuz, lankidetzaren Euskal Herriak ondoko esperientzia garrantzitsu hau partekatu dezaken ideiatik abiatzen da:

“Gure herriak munduarekin partekatzeke zein esperientzia edo jardunbide dituen pentsatzen hasiz, berehala dator burura euskararen biziberritze esperientzia. Ekimen zibiletik sortutako azpiegitura sarea oinarri izan duen hizkuntza biziberritze esperientzia moduan ez du pareko gehiegi eta jakintza hori altxorra da munduko hizkuntzen galera prozesua inoiz baino biziago den honetan” (Garabide, 2016).

Atal honetan ez dugu euskararen “borroka eta garapena” bere horretan aztertuko, baizik eta esperientzia horren transmisioa eta bere testuinguru historikoa, lau prozesu historikori arreta eskainiz. Era berean, gomendio batzuk luzatuko dira euskal lankidetzari argi gehiago eskaintzeko asmoz.

**Kolonia garaiko
Perun, Ketxua
hiztun gehienek
ez zuten
gaztelaniarekiko
kontaktu gehiegi
izan, ketxua
zubi-hizkuntza
bezala erabili
baitzuten
bereziki Elizak
eta lurjabe
mestizoek.**

**Euskararen
komunitate
osorako
ikuspegiaren
arabera, estandar
bat lortzeko
egindako
saiakerak
emankorrek izan
dira.**

4.1 Menderakuntza espainiarra

Euskal lankidetzaz posible egin duen lehen pausua espainiarren Ameriketako konkista eta kolonizazioa izan dira. Alde batetik, honek gaztelania hiztunen menderakuntza ekarri du, bai Ameriketara eta baita Euskal Herriaren ere. Hizkuntza indigenen aurkako politika espainiarren areagotzea 1770 urtearen bueltan jazo zen eta Andeetako herrialdeen independentzia arte luzatu zen (Konetzke, 1965). Politika hauek alde aurretik Espainian burututako politiken eragina jaso zuten, bereziki arabiera hizkuntzaren akabatzea (Mannheim, 1989:26) eta baliteke ondoren Espainian hartutako norabideak Ameriketara hizkuntzekin egindakoan izatea sustraia. Espainiarrek Ameriketara zein Euskal Herriaren eraman zituzten ideologia horiek, eta ikusi dugun bezala, faktore hauek funtsezkoak izan dira bai Hego Ameriketako hizkuntzen galeran eta baita hauen biziberritze saiakeretan ere. Hala ere, eta konkistaz ari garenez, kontu handiz atxiki beharko genizkioke euskaldunei Hegoamerikarrei eskainitako baldintza eta ezaugarriak, izan ere, euskaldunek ere kolonizazioan parte hartu zuten (esaterako, Antioquia eskualdeko konkistan, Kolonbia).

Hein batean, ideologia hegemonikoen artean partekatzen diren ezaugarriak nabarmenagoak dira euren arteko aldeak baino -hau da, Latinoamerika, Australia, Indonesia, Txina eta abarreko hizkuntza gutxituek gutxi gora-behera “mespretxuzko ideologia” berdinak dituzte (Dorian, 1998), inguratzen dituzten kulturak edonolakoak izanda ere. Ideologia horiek esango lukete hizkuntza gutxitu horiek zarpailak, konplexutasuna adierazteko ezaugarriak eta abar direla. Munduan zehar hain zabalduta dauden ideologiaren hedapena europar kolonizazioari zor zaio, indoeuroparrek kolonizatutako lurralde eremuetan barne (Anderson, 1983). Edonola ere, lan honetan aipagai ditugun hiru herrialde-kultura hauek europar inperialismoaren biktimak izan dira, zein hizkuntza aniztasunarekin bereziki gogorra izan den, beste inperio historiko batzuekin alderatuz gero:

“aginduan zeuden botereek ez dute beti itxaron manupean zeuden herriek euren jatorrizko hizkuntza alde batera laga zezaten, eta ez dituzte bultzatu talde hedakorren hizkuntza hartzera ere” (Dorian in Grenoble eta Whaley 1998:5).

Hala ere, ideologia hauen formetan hainbat alde ezberdin daudela nabarmendu behar dugu. Mapuzugun hiztuna den eskualde nagusia (gaur egungo Txileko bederatzigarren eskualdea), aske mantendu zen XIX. Mendera arte, Txile dagoeneko herrialde independentea zenean (Bengoa, 1991). Latinoamerikako beste herrialde indigena batzuekin alderatuta, beraz, Txileren hizkuntza politika oro har estatu-kreole batena izan da.

Gainera, esan beharra dago ideologia berdinak aplikatu izan balira hiru eskualdeetan, politika edo praktika berdinak izatea guztiz ezinezkoa zela. Ketxueraren kasuan, konkistaren hasieran espainiarrek ez zuten beste aukerarik izan administrazioa hizkuntza gisa erabiltzea baino, ikusita zegoen espainiarren kopuru urria (Evans 2009, *Speaking to other hearts and minds*). Kolonia garaiko Perun, Ketxua hiztun gehienek ez zuten gaztelaniarekiko kontaktu gehiegi izan, ketxua zubi-hizkuntza bezala erabili baitzuten bereziki Elizak eta lur-jabe mestizoez (Ostler, 2005:987-1015) eta gaztelania oso baldintza jakin batzuetan hedatu zen Errepublikara, hots, “ekonomiaren modernizazioa, komunikazio sareen garapena eta kostaldera hedatu zen migrazio mugimenduen hastapena” (Cerrón-Palomino 1989:23).

4.1.1 Euskal lankidetzarentzako ondorioa: Nola gainditu “mespretxuzko ideologia horiek?”

Ameriketako hizkuntzak bezalaxe, euskara eta Europako beste hizkuntza gutxituek “mespretxuzko ideologia” berdinei aurre egin behar dioten neurrian, irtenbidea ‘erraza’ da: hizkuntza gutxituaren balioa era zabalean sustatu. Helburu hori nola lortu ez da hain aise erantzuten, ordea. Nortzuk dira gehien sufritzen eta gehien sufriarazten dutenak? Gurasoak, seme-alabak, liderrak? Zeintzuk dira jarrerak aldatzen gehien laguntzen duten ekintzak? Jendaurreko ekitaldiak, on-line egitasmoak, pertsona ezagunekin mintza praktika egitea? Nola lortu liteke jendartearen samurtzea hizkuntza gutxituen biziberritzearekin nortasun kulturalaz gain, konturatzeko umeentzako onura kognitiboak bilatzen direla horrela, batik bat ikusi ondoren hizkuntza galdu duten horiek zer nolako ondoriok dituzten? Horrelako kasuetan Euskal Herriak asko du partekatzeke, bere hizkuntzaren biziberritzean duen historia nahiko luze eta arrakastatsua izan delako; hein batean erakunde akademiko indartsuak dituen herrialde “aberats” batek galdera hau erantzun bat bilatu ahal izateko baliabide ekonomikoak eskaini dituelako.

4.2 Estandarizazioa mapuzugun eta hegoaldeko ketxueraren biziberritzea

“Estandarizazioa” esatean kultura eta lurralde bati dagokion “hizkuntza estandar” (Blommaert, 2006) bat egokitzearen prozesua kontzeptualizatzea esan nahi da (adibidez, Blommaert eta Verschueren, 1998, 2004; Berthele, 2008). Espainiako kasuan (aitzindaria europar herrialdeen artean zentzu honetan), prozesu hau Isabel erregearen gidaritzapean jazotako batasunaren ostean hasi zen, Nebrijaren gramatikaren argitalpenaren la-

**Elite
maputxearen
artean
mapuzungunari
estandarra
emateko kezka
kaltegarria izan
da
biziberritzerako,
estatus soziala
bezalako kontu
garrantzitsuago
batzuetatik
arreta
desbideratu
duelako.
Hegoaldeko
ketxueraren
kasuan ere argi
dago
estandarizazioak
elitearen arreta
bereganatzen
duela.**

**Mapuzugun eta
ketxuraren
kasuan arazoa ez
da nola
estandarizatu
hizkuntza, baizik
eta indar eta
denbora gehiegi
xahutzen ari
direla larritasun
handiagoko
zeregin batzuk
alde batera utziz.**

guntzarekin eta elite kreoloek Ameriketara eramana (Evans 2009, *Speaking to other hearts and minds*). Estandarizazioak aurkaritza handia ekarri du hizkuntza aniztasunaren eta eleaniztasunaren aurka, izan Espainian edota izan Ameriketara (Del Valle eta Gabriel-Stheeman, 2002). Prozesu hau Espainiaren menderakuntzarekin bat joan da eta gaur egun bizirik dirau Espainia eta Ameriketara (Moreno Cabrera, 2010). Baina espainiarren menderakuntza ez bezala, hemen interesatzen zaiguna ez da estandarizazioaren papera hizkuntza indigenen galeran, baizik eta bere ardura horien biziberritzean. Woolardek (1998: 17) hala dio:

“Hizkuntza gutxituak salbatzeko mugimenduak sarritan [...] euren zapalkuntza edota menderakuntzara eraman dituen uste berdinen inguruan egituratuak izan dira [...], inposatutako estandarrek, goi mailako formak eta erabilerak sustatuz eta hizkuntza aldakortasuna gaitzetsiz, hizkuntzaren zilegitasuna, balioa eta osotasuna goratzeko asmoz.”

Garabideren testuetan ikusi daitekeen bezalaxe, estandarizazioak ardura garrantzitsua izan du euskararen biziberritzea gutxienez honako arrazoietan, zeintzuk bere horretan aipatuko diren (Garabide Elkarte 2010:54):

- “Euskaldunen arteko ezin ulertuak gainditzeko modua ekarri du: euskara batua dakitenek ez dute bata bestearekin jarduteko nahitaez erdarara jo beharrik.”
- “Euskara esparru guztietara zabaldu da [...]”
- “Euskarak, bizirik iraungo bazuen, ezinbestekoa zuen haztea eta zabaltzea, eta euskaldun berrien kopurua asko handitu da batuaren oinarriak ezarri zirenetik.”
- “Euskararen mugak desagertu egin dira. Euskara ez da, dagoeneko, menderik mende geroz eta txikiagoa eta geroz eta muga estuagoak dituen hizkuntza, [...]”
- “Hizkuntza eta Herria bere osotasunean ikusten hasi gara. Ez Batuaren corpusa gara, dagoeneko, soilik nor bere euskalkira eta bere herrialdera begira bizi.”
- “Eta, batez ere: euskara benetako hizkuntza izan dadin bidea jarri da. Jada ez da euskaldunek berek ere ulertzen ez duten dialekto sorta. Hizkuntzek izan ohi duten prestigioa bereganatzeko urratsa egin da. Prestigio, ez gainontzeko dialektoekiko, noski, hizkuntza menderatzaileekiko baizik.”
- “Garai hartan euskara suspertzeko abian jarri ziren ekimen gehienek —ikastolek, gau eskolek, hedabideek, literaturak...— batua ezinbestekoa zuten, hori zelako erdararekin borrokatzeko modu bakarra.

Euskara erdara eskusiboa zen esparruetara hedatzea nahi bazen, prestigioz eta zientziaz jantzi behar zen.”

Euskararen komunitate osorako ikuspegiaren arabera, beraz, estandar bat lortzeko egindako saiakerak emankorrak izan dira. Hala ere, Lagos, Espinoza eta Rojas-ek (2013) erakutsi dute batik bat elite maputxearen artean mapuzungunari estandarra emateko kezka kaltegarria izan dela biziberritzerako, estatus soziala bezalako kontu garrantzitsuago batzue-tatik arreta desbideratu baitu. Hau ez litzateke hizkuntza gutxitu batek hartu beharko lukeen formak bere erabileran (era txarrean) eragin duen lehenengo aldia:

“Zeltiarrek norbere “egiaren” ikuspegia sustatu eta besteen “egi” hori gutxiesteko erabilitako energia izugarria beste helburu batzuetara bideratu izan balitz, adibidez, ikerketa, irakaskuntza eta hizkuntza eta kultura zeltiarren erabilera eremu berrietan sustatzea, jendeak ez luke biziraupenari buruz hainbeste hitz egin beharko (Kuter 1989:40; in Dorian, 1994:488).”

Tlingit hizkuntza oinarri hartuta, Dauenhauer eta Dauenhauerrek diote ortografia aldatzeko eztabaidek ondorio nagusi bat dutela: “prokrastrinatze-ko edo momentuan dagoen estandarra irakurri eta idazteari muzin egiteko aitzakiak izatea” (1998: 87).

Hegoaldeko ketxueraren kasuan ere argi dago estandarizazioak elitearen arreta bereganatu duela (Hornberger eta Coronel-Molina, 2004:39-43), beste esparru batzuetan saiakera anitz izan diren arren. Bi kasuetan, hizkuntzen “Akademien” (*La Academia de la Lengua Mapuche* eta *La Academia Mayor de la Lengua Quechua*¹⁰) ekintzak hizkuntzaren korpusean eta haren plangintzan oinarritzen dira. “Hau izan da maputxeen intelektualitatearen ia kezka ba-karra, europar jatorriko hizkuntza ideologien eragin izugarriaren adierazle” (Lagos, 2014:87). *Academia Mayor de la Lengua Quechua*-ren kasuan, estan-darizazioa ideologia bereziki arkaiko batean oinarritzen da, inka iraganaren idealizazioan (Marr 1999; Coronel-Molina 2008; Coronel-Molina 2015) eta Luykx-en arabera (2004), ketxuerarentzako egindako hizkuntza politikek tankera bera dute Bolivian ere. Purismorako joera honek hizkuntzaren bi-ziberritzea kaltetu dezakete (Dorian, 1994). Honen harira, Hill eta Hill-ek nahat mexikarraren kasuan honakoa behatu zuten:

“*Mexicanon* eskaintzen den hezkuntza formalik ez dagoenez malintxe herrietan, zaila da oso hiztun puristak estandar purista batean hezte. Hau horrela, hiztun gazteek ikustean euren hizkuntza ezegokia dela, espainiera soilik erabiltzea hautatu dezakete ” (1986:140-141)

**Ketxua
altiplanoan bizi
den jendearen
ehuneko handi
baten etxeko-
hizkuntza denez,
eta ketxueraz
gaztelaniaz baino
hobeto moldatzen
diren ehuneko
esanguratsu bat
dagoenez,
ketxuerak
oraindik ere
balio
instrumentala
du.**

**Ketxuaren
kasuak
biztanleria
absolutu handi
baten eta
eskualdeetan
biztanleria
erlatibo
garrantzitsuak
izatearen
abantailak ditu.**

Aldaera estandarra behar bezain ondo ez dakiten hizkuntza gutxituetako hiztunen sentimendu hau arriskutsua da edonola ere, nahuatl eta ketxuera komunitateetako purismora iritsi gabe ere (Gal, 2006, Lane, 2011).

4.2.1 Euskal lankidetzarako ondorioa: ikuspegi zabalago bat eskaini

Ez dago zalantzarik Euskal Herriak zeresan handia duela beste hizkuntza komunitate gutxituen estandarizazio prozesuak gidatzean. Biziraun nahi baldin badute, mapuzugun eta hegoaldeko ketxuera beste testu-inguru berri batzuetara zabaldu beharko dira nahita-nahiez (bai idatzizkoak, bai ahozkoak), eta horretarako estandarizazioa tresna baliotsua da. Ketxuerraren kasuan derrigorrezkoa da hizkuntzaren prestigioa areagotzea, hizkuntzaren estandarizazioarekin zerikusi zuzena du honek eta gaztelania-hiztunak diren herrialdeetan dauden ideologiaren indarrari esker sortu da egoera hau. Hala ere, mapuzugun eta ketxuraren kasuan arazoa ez da nola estandarizatu hizkuntza, baizik eta indar eta denbora gehiegi xahutzen ari direla larritasun handiagoko zeregin batzuk alde batera utziz. Grenoble eta Whaley-k azpimarratzen duten bezala (2006:160-1), epe luze hizkuntzaren biziberritzeak aurrera egin nahi badu garrantzitsua da eskuragarri dauden baliabideak zeintzuk diren jakitea, dagoen denbora eta egitasmoarekin konpromisoa duten hizkuntzalarien abileziak barne. Julia Sallabank-ek gure SOAS-eko eskoletan¹¹ esanda bezala, kanpoko hizkuntzalariek egin dezaketen ekarpen garrantzitsuena “zaplazteko bana eman edo ur baldekada hotz bana botatzea” da, elkar hartu dezaten eta estandarizazioa bezalako gaietan ahalik eta azkarren jar daitezen ados, hartara bizitza errealean hizkuntzaren suspertzea ahalbidetuko duten egitasmoak abian jartzeko aukera emanez.

4.3 Trantsizio post-materialista

Trantsizio post-materialista ez da hain ezagutua eta maila akademikoan jende gutxiagok aztertu du, beharbada duela gutxi gertatu den prozesu bati buruz ari garelako. Wilson-ek (2011) dio, Man-eko uhartea adibidetzat jarritz, Europa mailan 50. hamarkadatik hona bizitako ziurtasun ekonomikoa dela medio, baldintza hauetan hazi diren belaunaldiak “beharrak” hobesten dituztela kultur mailan, eta baita maila estetiko eta intelektualean ere”. Hizkuntza gutxituak dituzten komunitateetan, lehentasun hori hizkuntzaren biziberritzea da. Hartara, euskararen biziberritzea ziurtasun ekonomikoaren eta balio post-materialisten jokaleku honetan kokatu beharko genuke, nahiz eta ezin zaion egoera honi atxiki euskararen biziberritzearen arrakasta. Ikuspegi hau hartu izanak ez du esan nahi behar materialek hizkuntzen biziberritzea baino garrantzia handiagoa dutenik,

ezta behar materialak hizkuntz kontuez bereizi behar ditugunik ere (izan ere, guztiz aurkakoa aldarrikatzen dugu beherago).

Prozesu hau testuinguru Hegoamerikarrean kokatuz, alde batetik Txile, eta beste aldetik Peru eta Boliviaren arteko aldeak nabarmenak dira. Txile 90eko hamarkadaz geroztik arlo ekonomikoan eta egonkortasun politikoan gehien hazi den herrialde Hegoamerikarra da. Hau dela eta, balio post-materialistak zabalduen dituen herrialdeetako bat ere bada (Valenzuela, Arriagada eta Scherman, 2012), proposatu nahiko genuke egoera hau jatorrizko hizkuntza ondarearekiko jarrera baikorragoetan islatzen dela (bai maputxeen artean eta baita winken, hau da, ez maputxeen artean ere), lehenago ikusi dugun bezala (§2). Horretaz gain, antzeko ondorioetara iristen gara mapuzugunaren biziberritzearen mugimenduan dauden ideologiak aztertuz gero: hizkuntza identitate kontuengatik da baloratua (Rojas, Lagos eta Espinoza, 2016). Ketxuaren inguruko ideologiekin badago aldea honetan, ketxuari balio “instrumentala” ere atxikitzen zaion heinean (Penman, 2016). Instrumentalismoa horrela azal liteke, ideologia gisa:

“hizkuntza tresna bezala ikusia da, guk estimatzen ditugun helburu eta jomugak lortzen laguntzen gaituen tresna preziatua” (Robichaud eta De Schutter 2012:124).

Kasu honetan, ketxua altiplanoan bizi den jendearen ehuneko handi baten etxeko-hizkuntza denez, eta ketxueraz gaztelaniaz baino hobeto moldatzen diren ehuneko esanguratsu bat dagoenez, ketxuerak oraindik ere balio instrumentala du. Txanponaren beste aldean, pentsa genezake identitate balio askoz baxuagoa duela, baina bestelakoa da egoera: modu zorrotzean diskriminatzen duen identitate eragile indartsua da (adibidez, Centro Guaman Poma de Ayala, 2012:45-50). Biziberritzearen analisi hau argudiatzeko, garrantzitsua da azpimarratzea mapuzugunaren aldeko jarrera baikor eta ekintzek jarraitzaile asko dituztela Txileko biztanleriaren eremu zabal batean (adib. 2015ean mapuzugun hizkuntzaren ofizialtasunaren alde Temucon ospatu ziren herri martxak). Honegatik bereizten da mapuzugunaren egoera ketxuera biziberritzeko ekintzez, azken hauek klase ertaineko erakunde txikiek abiatzen baitituzte, *Academia Mayor de la Lengua Quechua* tartean (Coronel-Molina 2015). Bien bitartean, estatus sozioekonomiko baxuagoko hiztun indigenek biziberritzearen aldeko saiakerei muzin egiten diete, adibidez, heziketa elebiduna, euren seme-alaben aukera sozioekonomikoak murriztuko dituelakoan (ikus, esaterako, Makoni eta Pennycook 2007:29).

**Zoritzarrez,
Latinoamerika,
Afrika eta Asian
jarduten ari
diren laguntza
agentzia
gehienek arreta
gutxi eskaini
diete irizpide
linguistikoei, eta
are gutxiago
hizkuntza
gutxituei buruz
ari garenean**

**Hizkuntzalariek
langileak/libera-
tuak eta
boluntarioak
kitzikatzen
dituzte hizkuntza
gutxitu horiek
hitz egiteko...
langile eta
boluntarioei
eskolak ematen
dizkiete, eta
hizkuntza
gutxituak erabili
ahal izateko
guneak sortuko
direla bermatzen
dute.**

Hau da, hortaz, Euskal Herria Hego Amerikako zati batekin lortzen duen hirugarren prozesu historikoa. Batzuek esango lukete balio aldaketa hau joera aurreikusgarria zela, baita saihestezina ere, gizakien psikologia horrelakoa baita (Maslow, 1943) edo unibertsoaren patroia funtsezko zenbait horrelakoak direlako (ikus Wilber, 2007). Hala eta guztiz ere, ez dago fenomeno honen saihestezintasuna eta jasangarritasuna eztabaidan jarri beharrik konturatzeko, gutxienez, ardura garrantzitsua izan duela euskal eta txiletar gizarteetan.

4.3.1 Euskal lankidetzarako ondorioa: garapenerako lankidetzaz

Ketxuera hiztunen gehiengoak testuinguru post-materialistetan bizi ez direla ontzat jota, ketxuaren biziberritzeak zer nolako forma hartu beharko luke? Balioen kontuetan posiblea al da lankidetzaz soila, bi aldeetako gizarteak balio ezberdinak dituztenean eta guztiz ezberdinak direnean? Gure erantzuna garapenerako lankidetzaz kontuetan hizkuntza irizpidearen integrazioan oinarritzen da (Uranga, 2013:31-32), gure ekarpen batzuk sartuz. Maputxeen kasura itzuliko gara beherago.

Ketxuaren kasuak biztanleria absolutu handi baten (Ameriketako beste edozein hizkuntza indigena baino handiagoa) eta menditsuagoak diren eskualdeetan biztanleria erlatibo garrantzitsuak izatearen abantailak ditu (§2). Txanponaren beste aldean hizkuntzaren aurka dauden hizkuntza jarriera mespretxugarri bortitzak daude. Uranga (2013) eta Henderson, Rohloff, eta Henderson-ek (2014) diote egoera horietarako biziberritze-eredu egokiak behar direla, gaur egungo ereduaren gabeziak kritikatu. Arazoa da, gutxienez hein batean, gaur egungo ereduak oso “linguizentrikoak” direla, (Spolsky, 2004:7; Spolsky, 2009:ix) ondoko zentzu honetan:

“Hizkuntza giza esperientziaren aspektu bezala ikusten dute, modu isolatuan eta gizarteko beste esparruetatik aparte garatzen den elementu bezala. Ikuspegi hau jarraitzen duten ekintza eta ondorioak, hartara, naturalki hizkuntzalaritza eta hizkuntzarekin berarekin lotutako gaietan oinarritzen dira, esaterako, ortografiaren garapena, alfabetatzea eta hizkuntza irakasteko programen diseinua.” (Henderson, Rohloff, & Henderson, 2014:76)

Linguizentrismo hau praktikan jakintza-esparru honetako literaturan islatzen da (adib. Bradley eta Bradley 2000; Fishman 2001; Hinton eta Hale 2001; Grenoble eta Whaley 2006). Gisa horretako ereduak egokiak izan daitezke Australia eta AEB bezalako herrialdeetan. Baina Hego Amerikako talde indigenentzako porrot izugarria izango dira, larritasun handiagoak jotzen diren gai materialak (txirotasuna, indarkeria, ingurugiro ara-

zoak, etab.) lantzen ez badira behintzat. Are gehiago, ikuspegi honekin ados gaude eta aldarrikatzen dugu gai horiek, izatez, presazkoagoak direla. Baina uste dugu ez litzatekeela aukeren arteko hauturik egin beharko: alde batetik hizkuntzekin zerikusirik ez duten arazoak, eta bestalde, hizkuntzaren biziberritzea. Beste era batera esanda, irizpide eta aldagai linguistikoak alde batera uzteak beste helburu batzuekin jaiotako egitasmoak zaildu ditzake (Brenzinger, 2009; Footitt, 2016). Zoritzarrez, Latinoamerika, Afrika eta Asian jarduten ari diren laguntza agentzia gehienek arreta gutxi eskaini diete irizpide linguistikoari, eta are gutxiago hizkuntza gutxituei buruz ari garenean (Uranga, 2013; Crack, 2014).

Guatemalako Wuqu' Kawoq GKE da eredu "ez-linguizentrikoa" erabiltzen duenetariko bat, kaqchikel hizkuntza maia erabiltzen baitu osasun zerbitzua eskaintzerako orduan (Henderson, Rohloff eta Henderson, 2014). Eredu honek honako abantailak ditu:

- hizkuntza galeraren kausa funtsezkoenetan jarduten da, hau da, ez-linguistikoetan (adibidez, bazterkeria sozioekonomikoa)
- hizkuntza indigenetan hobeto mintzo direnekin komunikazioa hobetzen du, horrela lanaren kalitatea hobetuz
- hizkuntzaren prestigioa areagotzen du
- hizkuntza erabilera-esparru berrietara hedatzen du
- hizkuntzaren lexikoa eta gramatika neologismoak sartzeko egokia den egoera batera zabaltzeko aukera ematen du

Wuqu' Kawoq bezalako ekimenek biziberritzearen eta garapenerako lankidetzan zer irakatsia dutela aitortuta ere, eredu hau beste testuinguru batean aplikatu ahal daitekeen galdetzen diogu geure buruari. Nola da posible hizkuntza biziberritzean jardun izan den euskal erakunde batek, osasungintza, nekazaritza, heziketa, uren kudeaketa eta gisa bereko esparruetan abileziak lantzea, batik bat kontutan hartuta erakunde hauek oso txikiak direla Latinoamerikako beste erakundeekin alderatuta? Ezin da esparru guztietan aditua izan eta dagoeneko "hizkuntza-kontuetatik landa" ari diren hainbat erakunde eraginkor daude. Ez-linguistikoa den ekintza gutxi daude, ordea, munduan, giza elkarrekintza orok, baita eguzki-panel baten instalakuntzak behar duelako hizkuntza elkarrekintza. Zer egin daiteke hizkuntza biziberritzean eta garapen sozioekonomikoan ari diren erakundeen arteko zulo hori estaltzeko? Beste era batera esanda, nola baliatu gaitezke hobeto Euskal Herriak dituen baliabide guztiez?¹² Erantzun bat bi ezagutza arlo hauen arteko lankidetza litzateke: alde batetik, hizkuntzen biziberritzea, eta bestetik, garapenaren esparrua. Tummons eta abarrek (2012:12) eredu zehatz bat proposatzen dute, zeinetan

**Zeintzuk dira
desberdintasun
eta antzekotasun
hauen ondorioak
euskal
lankidetzarako,
bereziki
hizkuntza
indigenen
biziberritzea
ahalbidetuko
duen biderik
eraginkorrena
hartu dezan?**

“hizkuntzen inguruko kezka ez dira kontuan hartzen egitasmoak diseinatzerako orduan. Oso bestela, egitasmoak komunitate jakin batek hausnartu eta negoziatzen ditu, agian GKE-en laguntzarekin edo garapenerako lankidetzako beste erakunde batzuekin [...]

[Hizkuntzalariek] langileak/liberatuak eta boluntarioak kitzikatzen dituzte hizkuntza gutxitu horiek hitz egiteko, hizkuntza eta kultura kontuan hartzen duten materialak sortzen dituzte, langile eta boluntarioei eskolak ematen dizkiete, eta orokorrean egitasmo horien gauzatzean hizkuntza gutxituak erabili ahal izateko guneak sortuko direla bermatzen dute.”

Horrelako lankidetzarako kinada bat Cuscoko *Centro Guaman Poma de Ayala*n ikusi liteke, Eusko Jaurlaritzaren lankidetzaren programa bateko kidea. Zentro honek nekazaritza, osasuna eta uren kudeaketa lantzen dituen egitasmo bat dauka abian, eta horretaz gain, ketxuerarekiko sustengua bultzatzen duen politika nahiko garatua (Penman, 2016). Denborarekin eta saiatzearen saiatzeaz, lankidetzaren eredu hau beste GKE batzuetara zabaltzeko, orain arte hizkuntza gaietan interesik azaldu ez duten horien artean barne.

Azaldu dugun ereduak maputxearen kasuan hainbat ondorio garrantzitsu izan ditzake, batik bat txoko batzuetan. Baina Wallmapun hizkuntza (eta orokorrean, kultura) biziberritzea lehentasuna ez dela esatera ausartuko ginateke. Biziberritzearekin hizkuntzarekiko jarrerak hobetzea esan nahi dugu oraingoan. Hizkuntza biziberritzerako orduan gehien mugatzen duen aldagaia ez da horretarako borondatea, baizik eta beste baliabide soziolinguistiko batzuk, mapuzugunean gaitasuna kasu. Hori dela eta, “linguistikoki peto-petoak” diren ekintzek hartu dute garrantzia gehiago, hizkuntza ikastaroak eta barnetegiak, besteak beste. Izan ere, Txilen gaur egun antolatzen diren ekimen gehienek norabide hori hartu dutela dirudi. Hala ere, eta aitortuz hizkuntza-gaitasuna hobetu beharra dagoela, ikusten dugu helburu hau beste bide batzuk jorratuz ere lor litekeela, euskal esperientziatik ikasi ahal izan dugun bezalaxe. Adibide famatu bat ematearren, jakin badakigu ez dugula eskola eta klase formetan dena kontzentratu behar.

Bigarrenik, oraindik ere badaude maputxe komunitate anitz zeinetan hizkuntza biziberritzeko borondatea falta den eta gaitasun linguistikoak egon badauden (§2). Beharbada, maputxeen kasuan esanguratsuena izan daiteke biziberritze prozesua helduz joan dela gaitasun linguistikoak gutxi galduta aurretik. Komunitate hauetan Euskal Herrian hizkuntza jarrerak lantzeko esperientziak erabili ditzakete. Halaber, egoera honek

nondik norakoak trukatzeko aukera ematen die hizkuntza biziberritu nahi duten baina hitz egiten ez duten horiei eta hizkuntza hitz egiten duten baina biziberritzean interesik ez duten horiei. Horrelako trukaketa batek batzuen ikasketa naturala (ikasgelatik kanpoko) bultza lezake eta besteen jarrerak aldatu. Baina egoera hau tentuz prestatu beharra dago eta hori egiteko kanpoko eragile neutroek, euskal GKEak kasu, garrantzia izugarria lukete. Era berean, Euskal Herriak ere badu zer partekatua hiztunen arteko polarizazio honetan, eta hori argi ikusten da euskalgintzaren barruan eragileak batzeko abiatu diren dinamiketan (Topagunea, 2015:10).

4.4 Globalizazioa

Euskal lankidetza Andeetan ahalbidetu duen azkenengo prozesu historikoa globalizazioa bezala ezagutzen duguna izan da, zeinaren barruan hainbat zehaztapen azaldu behar ditugun. Lehenik eta behin, globalizazioak ahalbidetu du komunikabideen hedapenaren ondorioz hizkuntza gutxituetako komunitateek elkarren berri izan dezaten eta euren hizkuntza ordezkapena eta biziberritzearen inguruko xehetasunak jakitea. Bigarrenik, globalizazioak Europa eta Hego Amerika arteko prezio baxuko hegaldiak (baxua “benetako” gastuarekin alderatuz gero) merketu ditu, edozein motako nazioarteko lankidetza erraztuz. Hirugarrenik, hizkuntzen biziberritzea jakintza-esparru akademiko gisa eratu izana ere globalizazioari atxiki geniezaioke.

Baina lan hau osatzeko globalizaziotik gehien interesatzen zaiguna hazten doan homogeneousatzeko presioaren eta kultura indigenak birbaloretzeko tentsioa da (Niezen, 2000; de la Cadena eta Starn, 2007). Globalizazioak abiadura handian aurrera egin duen era berean, “munduko eskualde gehienetan arriskuan dauden hizkuntza komunitateen kontzientzia maila oro har igoz joan da azkenengo bi hamarkadetan” (Grinevald eta Bert 2011:59). Harveyk (2012, Urban entrepreneurialism) bi tentsioen arteko harremana aztertzen du esanez kulturen homogeneousazio horrek jatorrizko tokietan bakarrak diren fenomeno kulturalak indartzen dituela. Alde batetik, globalizazioak hizkuntza indigenak desagertzera eramaten dituen baldintzak areagotzen ditu, esaterako, independentzia ekonomikoaren murrizketa, bizimodu tradizionalen suntsiketa eta sare sozialen apurketa (adib. Crystal, 2000:68-90; Grenoble, 2011:33-35). Baina beste kasu batzuetan, globalizazioak hiztunak hizkuntzaren alde jartzen ditu, adibidez, ikusita Cuscoko ketxua izenek nolako “benetako prestigioa” duten *gringo*en begietan. Joera hau batik bat turismo kulturalen beha liteke (oso fenomeno garrantzitsua Perun), zeinetan herriak euren berezitasunak saltzen hasten diren.

**Euskal Herriak,
globalizazioak
erraztuta,
hizkuntza
indigenen aldeko
espazio eta
elkarrekintzak
sortu ditzake,
mugimendu
indigena
globalaren
esparruan
gehienbat.**

4.4.1 Euskal lankidetzarako ondorioak

Hau honela, ondokoa litzateke hizkuntza ekintzaileei egin beharreko galdera: nola baliatu berbalorazio honetaz, globalizazioak hizkuntza aniztasunean dituen eragin kaltegarriak borrokatzen ditugun bitartean? Gure erantzuna, bat izatekotan, atzerritarrekin elkargune hobeak bilatu behar direla da, eta atzerritarrek bertako kulturetan duten interes hori hizkuntza indigenek duten “ongiekin” uztartu behar direla (beste “ongi” batzuez gain). Baliteke gaur egun indarrean dagoen ikuspegiaren arabera kultura indigenak ‘kositifikatzen’ eta ‘merkantilizatzen’ ari direla turismoaren aurrean diru iturri bihurtu daitezen, batik bat Peruko kasuan (Butler eta Hinch 2007; Baud eta Ypeij 2009). Joera hori hizkuntzen biziberritzerako kaltegarria dela uste dugu (beste efektu batzuez gain), baina ikerketak falta dira. Bestalde, kasu gehienetan ezinezkoa da hizkuntza eta kulturen interesa agertzen duten atzerritarrekin tratua guztiz ekiditea (aberkideak diren ez-indigenak barne), eta egoera batzuetan komenigarria izango da kanpotarrekin harremanak izatea, hauek kultura eta hizkuntzari balio gehiago ematen badiote. Hauek dira lan honetan, globalizazioak erraztuta, bi noranzko errespetuan oinarritutako eta hizkuntza indigenen biziberritzea jomuga duten elkarguneak osatu ahal izateko behatu diren oinarritzko ondorio batzuk.

5. LAN HONEN ONDORIO NAGUSIAK, HITZ GUTXITAN

I

Mapuzuguna eta hegoaldeko ketxuera zein egoeratan dauden azaldu diguten zertzelada batzuk ikusi ditugu. Hiru kultura-hizkuntzen egoerak aztertuta, proposatu dugu hirurek lau prozesu historiko bizi izan eta bizi dituztela, prozesu horiek norabide ezberdinak jarraitu dituzten arren. Honako galdera hau egin diogu geure buruari: zeintzuk dira desberdintasun eta antzekotasun hauen ondorioak euskal lankidetzarako, bereziki hizkuntza indigenen biziberritzea ahalbidetuko duen biderik eraginkorrena hartu dezan? Gure erantzunak honakoak izan dira:

- Euskal Herriak hizkuntzaren zokoratzeari aurre egiterako orduan zer irakatsia eta partekatua du, batik bat bere ikerketa eta aktibismo soziolinguistikoa eskerrak
- Euskal Herriak hizkuntzen biziberritzea azaltzeko ikuspegi zabalago bat eskaini dezake, “argitze ideologikoa” bermatuko duten espazioak irekiz beste esparru batzuetan, bereziki estandarizazioa bezalako mugimendu hauen atzean dauden ideologiak zalantzan jarritz eta ideologia eta diskurtso eraikitzaileagoak eskainiz
- ketxueraren kasuan, irizpide linguistikoa txertatu beharko litzateke garapenerako lankidetzan

- Euskal Herriak, globalizazioak erraztuta, hizkuntza indigenen aldeko espazio eta elkarrekintzak sortu ditzake, mugimendu indigena globalaren esparruan gehienbat.

Esparru hauetan denetan asko dago ikertzeko oraindik, lankidetza hau ia euskal mundura mugatzen den lankidetza berritzaile bat baita. Hala eta guztiz ere, uste dugu euskararen antzeko egoera bizi izan duten hizkuntza-kulturek, euren hizkuntzaren biziberritze prozesu nahiko luze eta arrakastatsuak izan dituzten neurrian, antzeko ardura izan dezaketela, mugimendu galestarrek, maoriak, hawaiarrak eta quebectarrak bereziki. Hau honela, espero dugu gure ideia eta proposamenak baliagarriak izango direla ez bakarrik euskal lankidetzarako, baizik eta ikuspegi honen hedapena beste esparru batzuetarako ere zabaltzeko ere. ●

OHARRAK

- 1.. Henderson et al. (2014) eta Hintonek (2001) diotenez, kontzeptu hau erabili dugu, orokorrean, hizkuntza galera iraultzeari (Reversing Language Shift) eta erabilera domeinuak eta funtzioak mantentzeari buruz hitz egiteko, nahiz eta bigarren hau zehazkiago deskribatu daitekeen “Hizkuntzaren mantentzea” (“maintenance”, ingeleraz) kontzeptuaren bitartez. Hala ere, bien arteko aldea garrantzitsua da \$5 atalean, non bereizketa hori egiten dugun.
2. “Hizkuntza maputxea”. Azüümcheñi ortografia erabili dugu artikulu honetan hizkuntza maputxean dauden hitzentzako; hizkuntzaren izena ere <mapudungun> moduan idatzita dago, Alfabeto Batuaren esanetan. Zehatz-mehatz [mapu u un] ahoskatzen da.
3. Artikulu honetan Mexiko eta Ertamerika eta Euskal Herriaren arteko lankidetza ez da aztertuko.
4. Ekuadorren hitz egiten diren aldaeretan “ketxua” izena idazteko ortografia ekuatoriarra
5. “Dokumentazio mota eta haren kalitatea” eta “hizkuntza ikasi eta irakasteko materialen eskuragarritasuna” faktoreak baztertu ditugu.
6. <http://www.garabide.eus>
7. <http://www.urtxintxa.eus>
- 8 <http://www.mugarikgabe.org>
- 9 <http://www.ehu.eus/eu/web/masterpoliticaslinguisticas/aurkezpena>
- 10 Peruko hainbat hiritan “*Academia Mayor*”-aren hainbat sukurtsal daude, eta Bolivian “*Academia Regional de Quechua Cochabamba*” delakoa dago -ez dakigu zein den bien arteko harremana.
- 11 <https://www.soas.ac.uk/linguistics/research/research-clusters/documentation-and-description-of-endangered-languages.html>
- 12 Aotearoa (Zelanda Berria), Hawai’i, Israel eta herrialde zelten moduko tokiekin ere aukera legoke lankidetzarako, gaztelania ez partekatzeak zailago bihurtzen duen arren.

BIBLIOGRAFIA

- Adelaar, W. F. H. (2004). *Languages of the Andes*. West Nyack, NY: Cambridge University Press.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London & New York: Verso.
- Baud, M., & Ypeij, A. (Edk.). (2009). *Cultural tourism in Latin America: The politics of space and imagery* (96. zenbakia). Leiden & Boston: Brill.

- Bourhis, R. Y., Giles, H., & Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a "subjective vitality questionnaire" for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2(2), 145–155 orr.
- Bradley, D., & Bradley, M. (Edk.). (2000). *Language endangerment and language maintenance: An active approach*. New York: Routledge.
- Brenzinger, M. (2009). Language diversity and poverty in Africa. In W. Harbert (Ed.), *Language and poverty* (37–49 orr.). Bristol: Multilingual Matters.
- Butler, R., & Hinch, T. (Edk.). (2007). *Tourism and indigenous peoples: Issues and implications*. Amsterdam: Butterworth-Heinemann.
- Catriquir Colipan, D. (2007). Zugun - El mundo y la gente: principios culturales de la comunicación mapunche. In *Patrimonio cultural mapunche : acercamientos metodológicos e interdisciplinarios, derechos lingüísticos, culturales y sociales*. Temuco: Universidad Católica de Temuco.
- Centro Guaman Poma de Ayala. (2012). *Racismo, discriminación y exclusión en el Cusco: Tareas pendientes, retos urgentes*. Cusco: Centro Guaman Poma de Ayala.
- Cerrón-Palomino, R. (1987). *Lingüística quechua*. Cusco: Centro de Estudios Rurales Andinos Bartolomé de las Casas.
- Cerrón-Palomino, R. (1989). Language policy in Peru: A historical overview. *International Journal of the Sociology of Language*, 77. zenbakia, 11–33 orr.
- Coronel-Molina, S. (2015). *Language ideology, policy and planning in Peru*. Bristol & Buffalo: Multilingual Matters.
- Coronel-Molina, S. M. (2008). Language ideologies of the High Academy of the Quechua Language in Cuzco, Peru. *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 3(3), 319–340 orr.
- Crack, A. (2014). *Do NGOs Need a Languages Policy?* (Workshop report). Reading: University of Reading. Azkenengoz ikusia: Helbidea:http://www.intrac.org/data/files/resources/789/FINAL-DO-NGOs-Need-a-Languages-Policy_Workshop-Report_Feb-2014.pdf
- Crystal, D. (2000). *Language death*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- de Bot, K., & Stoessel, S. (2002). Introduction: Language change and social networks. *International Journal of the Sociology of Language*, 2002(153), 1–7 orr.
- de la Cadena, M., & Starn, O. (Edk.). (2007). *Indigenous experience today*. Oxford & New York: Berg.
- del Valle, J., & Gabriel-Stheeman, L. (Edk.). (2002). *The battle over Spanish between 1800 and 2000. Language ideologies and Hispanic intellectuals*. London: Routledge.

- Dorian, N. C. (1993). A response to Ladefoged's other view of endangered languages. *Language*, 69(3), 575–579 orr.
- Dorian, N. C. (1994). Purism vs. compromise in language revitalization and language revival. *Language in Society*, 23(4), 479–494 orr.
- Dorian, N. C. (1998). Western language ideologies and small-language prospects. In L. A. Grenoble & L. J. Whaley (Eds.), *Endangered languages: Language loss and community response* (3–21 orr). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dwyer, A. M. (2011). Tools and techniques for endangered-language assessment and revitalization. *Vitality and Viability of Minority Languages*. Azkenengoz ikusia: 2015/09/20 Helbidea: http://www.trace.org/events/events_lecture_proceedings.html
- Evans, N. (2009). *Dying words: Endangered languages and what they have to tell us* (Kindle edition). Chichester & Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Fishman, J. A. (Ed.). (2001). *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: a 21st century perspective*. Clevedon & Buffalo: Multilingual Matters.
- Footitt, H. (2016, maiatza). *The listening zones of Western intervention: language policies and practices of NGOs*. "Language and conflict: Politics of language and identity across contexts" konferentzia aurkeztua, SOAS, London.
- Freire, P. (1974). *Pedagogia do oprimido*. Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- Garabide. (2016). Quienes somos? Azkenengoz ikusia: 2016/09/19 Helbidea: <http://www.garabide.eus/espanol/garabide/quienes-somos>
- Garabide Elkartea. (2010). *La estandarización de la lengua: La recuperación del euskera*. Gipuzkoa: Gertu.
- Garrett, P., Coupland, N., & Williams, A. (2003). *Investigating language attitudes: Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- Grenoble, L. A. (2011). Language ecology and endangerment. In P. K. Austin & J. Sallabank (eds.), *The Cambridge handbook of endangered languages* (27–44 orr.). Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Grenoble, L. A., & Whaley, L. J. (2006). *Saving languages: An introduction to language revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grinevald, C., & Bert, M. (2011). Speakers and communities. In P. K. Austin & J. Sallabank (eds.), *The Cambridge handbook of endangered languages* (45–65 orr.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. London & New York: Verso.
- Heggarty, P. (2006). How many people still speak Quechua? Azkenengoz ikusia: 2016/08/09 Helbidea: http://quechua.org.uk/Eng/Main/i_DANGER.HTM

- Henderson, B., Rohloff, P., & Henderson, R. (2014). More than words: Towards a development-based approach to language revitalization. *Language Documentation & Conservation*, 8, zenbakia, 75–91 orr.
- Hinton, L., & Hale, K. L. (Edk.). (2001). *The green book of language revitalization in practice*. San Diego, CA: Academic Press.
- Hornberger, N. H. (1988). Language ideology in Quechua communities of Puno, Peru. *Anthropological Linguistics*, 30(2), 214–235 orr.
- Hornberger, N. H. (2000). Bilingual education policy and practice in the Andes: ideological paradox and intercultural possibility. *Anthropology and Education Quarterly*, 31(2), 173–201 orr.
- Hornberger, N. H., & Coronel-Molina, S. M. (2004). Quechua language shift, maintenance, and revitalization in the Andes: the case for language planning. *International Journal of the Sociology of Language*, 2004(167), 9–67 orr.
- Howard, R. (2007). *Por los linderos de la lengua: Ideologías lingüísticas en los Andes*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.
- Instituto Nacional de Estadística. (2015). Censo de población y vivienda 2012 Bolivia: Características de la población. Azkenengoz ikusia: 2016/09/17 Helbidea: http://www.ine.gob.bo/pdf/CENSO_POBLACION.pdf
- King, K. A., & Haboud, M. (2007). Language planning and policy in Ecuador. In R. B. Baldauf & R. B. Kaplan (Edk.), *Language planning and policy in Latin America, volume 1: Ecuador, Mexico and Paraguay* (39–104 orr.). Clevedon & Buffalo: Multilingual Matters.
- King, K. A., & Hornberger, N. H. (2004). Introduction. Why a special issue about Quechua? *International Journal of the Sociology of Language*, 2004(167), 1–8.
- Kondic, A. (2016). Hacia un perfil sociolingüístico del huilliche tsesungun de la Región de Los Lagos: La vitalidad de la lengua. Azkenengoz ikusia: 2016/09/16 Helbidea: <http://www.fundacionaitue.cl/estudio-vitalidad-de-la-lengua-huilliche/>
- Konetzke, R. (1965). *Die Indianerkulturen Altamerikas und die spanisch-portugiesische Kolonialherrschaft*. Frankfurt: Taschenbuch.
- Kuter, L. (1989). A note from the editor. *Bro Nevez*, 32, 40.
- Lagos, C. (2012). El mapudungún en Santiago de Chile: Vitalidad y representaciones sociales en los mapuches urbanos. *Revista de Lingüística Teórica Y Aplicada*, 50(1), 161–184 orr.
- Lagos, C. (2014). Ideologías lingüísticas de los mapuche urbanos en torno al mapudungún: Una aproximación desde la lingüística antropológica aplicada a la promoción y revitalización de la lengua mapuche. In S. Montecino Aguirre (Ed.), *Coyunturas pasadas y presentes de los pueblos*

- originarios* (83–112 orr). Santiago de Chile: Cátedra Indígena Universidad de Chile.
- Lagos, C. (2015). ¿Se dice “los mapuche” o “los mapuches”? la revitalización de las lenguas indígenas como espacio de lucha ideológica. Tercer Congreso de las Lenguas Indígenas de Chile (Santiago) ekitaldian aurkeztua.
- Lagos, C., & Espinoza, M. (2013). La planificación lingüística de la lengua mapuche en Chile a través de la historia. *Lenguas Modernas*, 42. zenbakia, 47–66 orr.
- Lagos, C., Espinoza, M., & Rojas, D. (2013). Mapudungun according to its speakers: Mapuche intellectuals and the influence of standard language ideology. *Current Issues in Language Planning*, 14(3-4), 403–418 orr.
- Lewis, M. P., & Simmons, G. F. (2009). Assessing endangerment: expanding Fishman's GIDS. *Romanian Review of Linguistics*.
- Lewis, M. P., Simmons, G. F., & Fennig, C. D. (2016a). Mapudungun. Azkenengoz ikusia:2016/09/16 Helbidea: <http://www.ethnologue.com/language/arn>
- Lewis, M. P., Simmons, G. F., & Fennig, C. D. (2016b). Quechua. Azkenengoz ikusia:2016/09/16 Helbidea: <http://www.ethnologue.com/language/que>
- Luykx, A. (2004). The future of Quechua and the Quechua of the future: language ideologies and language planning in Bolivia. *International Journal of the Sociology of Language*, 2004(167), 147–158 orr.
- Makoni, S., & Pennycook, A. (2007). Disinventing and reconstituting languages. In S. Makoni & A. Pennycook (Eds.), *Disinventing and reconstituting languages* (1–41 orr.). Clevedon: Multilingual Matters.
- Manley, M. S. (2008). Quechua language attitudes and maintenance in Cuzco, Peru. *Language Policy*, 7(4), 323–344 orr.
- Mannheim, B. (1989). La memoria y el olvido en la política lingüística colonial. *Lexis*, 13(1), 13–45 orr.
- Mannheim, B. (1991). *The language of the Inka since the European invasion*. Austin: University of Texas Press.
- Marr, T. (1999). Neither the state nor the grass roots: Language maintenance and the discourse of the Academia Mayor de la Lengua Quechua. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2(3), 181–197 orr.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- McCarty, T. L. (2012). Indigenous language planning and policy in the Americas. In B. Spolsky (Ed.), *The Cambridge handbook of language policy* (544–569 orr). Cambridge: Cambridge University Press.

- Moreno Cabrera, J. C. (2010). Lengua/nacionalismo en el contexto español. Universidad Autónoma de Madrid. Azkenengoz ikusia: 2015/10/21 Helbidea: http://bretemas.blogaliza.org/files/2010/06/Texto_Juan_Carlos_Moreno_Cabrera.pdf
- Moseley, C. (Ed.). (2010). *Atlas interactivo UNESCO de las lenguas del mundo en peligro* (3rd ed.). Paris: Ediciones UNESCO. Azkenengoz ikusia: 2016/09/17 Helbidea: <http://www.unesco.org/languages-atlas/es/atlasmap.html>
- Niezen, R. (2000). *The origins of Indigenism: Human rights and the politics of identity*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ostler, N. (2005). *Empires of the word: a language history of the world*. London: HarperCollins.
- Parker, G. (1963). La clasificación genética de los dialectos Quechuas. *Revista Del Museo Nacional*, 32. zenbakia, 241–252 orr.
- Penman, R. (2015). *Mapuzugun revitalization efforts: Obstacles and officialization* (ikasgai batetarako lana). School of Oriental and African Studies, London.
- Penman, R. F. (2016). *Language policies of NGOs in Cusco* (Master amaierako lana). School of Oriental and African Studies, London.
- Robichaud, D., & De Schutter, H. (2012). Language is just a tool! On the instrumentalist approach to language. In B. Spolsky (Ed.), *The Cambridge handbook of language policy* (124–145 orr). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rojas, D., Lagos, C., & Espinoza, M. (2016). Ideologías lingüísticas acerca del mapudungun en la urbe chilena: El saber tradicional y su aplicación a la revitalización lingüística. *Revista de Antropología Chilena*, 48(1), 115–125 orr.
- Sallabank, J. (2010). Language documentation and language policy. *Language Documentation and Description*, 7. zenbakia, 144–171 orr.
- Spolsky, B. (2004). *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, B. (2009). *Language management*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, B. (2014). Language beliefs and the management of endangered languages. In P. K. Austin & J. Sallabank (Eds.), *Endangered languages. Beliefs and ideologies in language documentation and revitalization* (407–424 orr.). Oxford: Oxford University Press.
- Stoessel, S. (2002). Investigating the role of social networks in language maintenance and shift. *International Journal of the Sociology of Language*, 2002(153), 93–131 orr.

- Torero, A. (1964). Los dialectos quechua. *Anales Científicos de La Universidad Agraria*, 2, 446–478 orr.
- Tummons, E., Henderson, R., & Rohloff, P. (2012). Language revitalization and development: Studies from community based health care in Guatemala. LASA 2012 kongresuan aurkeztua, San Francisco, CA.
- UNESCO. (2015). A methodology for assessing language vitality and endangerment. Azkenengoz ikusia: 2015/08/09 Helbidea: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/language-vitality/>
- Urraga, B. (2013). Propuesta para la integración del criterio lingüístico en proyectos de cooperación para el desarrollo. UNESCO Etxea. Azkenengoz ikusia: 2016/08/08 Helbidea: http://www.ehu.eus/documentos/3120344/3130328/lankidetza_hizkuntzak_cast.pdf
- Valenzuela, S., Arriagada, A., & Scherman, A. (2012). The social media basis of youth protest behavior: The case of Chile. *Journal of Communication*, 62(2), 299–314 orr.
- von Gleich, U. (1994). Language spread policy: The case of Quechua in the Andean republics of Bolivia, Ecuador, and Peru. *International Journal of the Sociology of Language*, 107, 77–103.
- Wilber, K. (2007). *A Brief History of Everything* (2. argit.). Boston, MA: Shambhala.
- Wittig, F. (2006). *La escritura en mapudungun: Alfabetos en uso y nuevos escenarios*. Azkenengoz ikusia: 2015/03/30 Helbidea: <http://www3.unisi.it/cisai/mapudungun%20escritura%20y%20alfabetos.doc>
- Woolard, K. A. (1998). Language ideology as a field of inquiry. In *Language ideologies: Practice and theory* (3–47 orr). New York: Oxford University Press.